

Kapanış Oturumu: Son Sözler

SUNUŞ- Üç gün süren kongremizin son oturumundayız, tekrar hoş geldiniz. Bu noktada kapanış oturumunda, gerçi masamız biraz dikdörtgen ama, yuvarlak masa toplantısı yapmak istiyoruz. Bu oturumun başkanlığını yapmak üzere öncelikle hocam Prof. Dr. Sina Akşin'i huzurlarınıza davet ediyorum. (Alkışlar)

Oturumun diğer katılımcıları: Orhan Koloğlu, Herkül Millas, Feroz Ahmad, Aykut Kansu, Norman Stone, Taner Timur. Sanırım benim görevim burada sona eriyor.

OTURUM BAŞKANI SİNA AKŞİN- Değerli arkadaşlar, yorucu üç günün sonuna geldik. Size bir müjdem var, bu toplantıdan sonra kokteylimiz var. (Gülüşmeler) Saat 7'de başlayacak.

Orhan Koloğlu, yahu ben kravatsız nasıl çıkacağım sahneye dedi, onu rahatlatmak için ben de ceketimi çıkarttım, böylece daha dengeli bir durum oldu.

Ben başkanlığımdan da istifa ederek bir-iki şey söylemek istiyorum. Ben bu devrim işine çok inanıyorum. Yani, burada birçok arkadaşlar açıkça olmasa bile 1908'in devrim olduğunu sorguladılar. Bereket toplantısının adı devrimin yıldönümü, böylece manevi bir baskı kurduk herkesin üstüne. Ama buna rağmen bu devrim düşüncesine karşı çıkanlar oldu. Ben şimdi son vurucu darbeyi vurmak istiyorum bu düşünceye müsaadenizle.

Arkadaşlar, bu tarih denen şey şudur: Katrilyonlarca olay var dünyada, yani bu sabah kalkıyoruz yataktan, pijamamızı çıkartıyoruz, tıraş oluyoruz falan, bunların hepsi olay, katrilyonlarca olay var. Yani, hepimizi ilgilendiren, hepimizin tek tek olayları var. Ama bunlar tarihi olaylar değil. Benim bu sabah tıraş olmam tarihi bir olay değil. Ama ben cumhurbaşkanı olsaydım mesela olabilirdi de, olabilirdi, ama önemsiz bir olay benim tıraş olmam veyahut da sizin otobüse binmeniz falan, bunlar önemsiz olaylar. Demek ki tarihçinin görevi, önemli olayları ayırt etmek, yani bir sürü abuk sabuk olayların, milyonlarca, katrilyonlarca olayların içinden önemli olayları çıkaracaksınız, seçeceksiniz.

Bir de dönemlendirmek lazım. Yani, nasıl biyolog böcekleri, ağaçları, bitkileri sınıflandırıyor, tarihçinin de tarihi olayları dönemler içinde sunması gerekiyor. Yani, ilkçağ, ortaçağ, sonçağ mesela, bu bir dönemlendirme veyahut da ulusal tarihlerin dönemlendirmeleri var; Osmanlı dönemi, işte Osmanlı'nın yükselme dönemi, Tanzimat dönemi, II. Meşrutiyet dönemi falan gibi böyle birtakım dönemlendirmeler yapmak. Bu da galiba tarihçinin ikinci ödevi, böyle anlamlı dönemlendirmeler yapmak.

Ama bazı olaylar ve dönemler çok önemli. Devrim denen şey o dönüm noktaları. Dönemin başındaki olay eğer muazzam bir olaysa ve şartlara uyuyorsa ona da devrim diyoruz, demek zorundayız bana göre.

Şimdi devrimi sevmeyen arkadaşların kafası şöyle işliyor galiba: Yakından bakıyorlar, yani uzaktan değil de, yakından bakıyorlar. Ve çok yakından bakarsanız devrim kayboluyor. Bu bir çeşit demistifikasyon veyahut "gizemsizleştirme", çok yakından bakıyorsunuz ve bir sürü ayrıntılar, dedikodular arasında olay, devrim kayboluyor. Bu şuna benziyor: Mesela Marilyn Monroe'yu alıyorsunuz karşınıza, sonra mikroskopla yanağına bakıyorsunuz. Orada ne görüyorsunuz? İşte birtakım kıllar var, yağ torbaları var, gözenekler var falan filan. Yani, müthiş bir inceleme, Marilyn Monroe'nun yanağını inceliyorsunuz. Bu çok güzel bir şey, bu çok bilimsel bir çalışma, ama o arada Marilyn Monroe güme gitmemeli. Çünkü Marilyn Monroe güzel bir kadındır. Yani, eğer ben Marilyn Monroe'nun yanağını ince-

liyorum diye Marilyn Monroe'yu unutursam bu kabul edilemez. Bunun başka türlü ifadesi de şu olur: Ağaçlara bakarken ormanı unutmamak lazım. Bu Anglosaksonların bir lafıdır galiba, ağaçlara bakmaktan ormanı görememek diye bir olay var. Onun için bu devrim kavramı çok yararlı bir kavram, hepinize tavsiye ediyorum.

Böyle bir girizgâhtan sonra şöyle mi gidelim, böyle mi gidelim? Buradan başlayalım işte. Aykut'la devam edelim.

AYKUT KANSU- Teşekkür ederim. Şimdi tam nasıl bir tartışma olacağı hakkında bir fikrim yok ama, sabahki tartışmadan, dün ve evvelsi gün yapılan tartışmalardan benim algıladığım hakikaten Sina Bey'in dediği gibi 1908 Devrimi sözcüğü bir şekilde rahatsızlık yaratıyor. Şimdi bunun benim açımdan ilgimi çeken kısmı, nasıl bir tarihçilik anlayışı çerçevesinde devrim lafından kaçılır, sizin söylediğiniz, nasıl bir tarihçilik anlayışı bir şekilde bu olaylara bakmamızı köreltebilir?

Şimdi hakikaten evet böyle dönemlendirmeler yapılması gerekiyor, bunu her tarihçi yapıyor ama her tarihçinin yaptığı dönemlendirme farklı farklıdır. Ve bu 1908 Devrimi'ni bir şekilde bir dönüşüm noktasının başlangıcı olarak almak ya da bir dönüşümün orta noktası, artık bu tercihlere göre değişebilir, çünkü bir devrim olduğu zaman onun öncesindeki olaylar zaten onu devrime getiren bir nokta oluyor. Onun için onun önü, arkası, vesairesi o bir dönem.

Ana kategorilerle konuştuğumuzda bir şekilde metodolojik bir konuşma yaptığımızda, bir şekilde arkasında teorik bir yapının var olması gerektiğinde 1908 Devrimi için benim söylediğim, bilmiyorum yani tekrar etmeme gerek var mı sabah konuşmamda yaptığım şeyi, bir şekilde burada birçok boyutlu bir dönüşümden bahsediyorsunuz. Bir sosyal dönüşüm, bir ekonomik dönüşüm, bir siyasal dönüşüm, bir kültürel dönüşüm ve bütün kullandığınız kategoriler altında değişiyor, yani Türkiye 1908'le birlikte modern devre giriyor diyebilirsiniz. Ama 1908 öncesi Türkiye'de modernizm ya da modernizmin parçaları yok muydu dediğiniz zaman, bu yok olduğu anlamına gelmiyor. Ama egemen söylemin, böyle demek lazım belki, egemen söylemin artık modernist bir söylem ve liberal demokratik bir söylem ve kapitalist bir söylem olduğu ortaya çıkıyor.

Şimdi bu tabii ki birçok insanı birey olarak rahatsız edebilecek bir şey, birçok sınıfı sınıfsal olarak rahatsız edebilecek bir şey. O yüzden de buna tepkileri de dediğim gibi çok doğal karşılamak gerekiyor ve bütün bu tepkilerin ne anlama geldiğinin çözümlenmesinin yapılması gerekiyor. Yoksa öbür türlü karşı-devrimci bir söylemi ve o söylemin inşasını çözmemiz mümkün değil. Yani, burada kısaca söylemek istediğim, sizin bir teorik duruşunuz olmak zorunda ve bu teorik duruşa göre bir tercih belirtmek zorundasınız. Ben olgularla uğraşan bir tarihçiyim, belgeler konuşur, belgeler kadar konuşurum yahut da belgeler bunu söylüyor demek sorumluluktan kaçmak oluyor bir insan için, bir bilim adamı için.

O zaman bu tercihler gerçekten var olan tercihler, o yüzden de 1908'in yarattığı işleri konuşurken bu yaratılan dünyaya, yani aklıma hemen ne bileyim mesela Lasslet'in *Kaybettiğimiz Dünya* kitabı geliyor.¹ Muhafazakâr bir insan, sanayi devrimini, aman Allahım sanayi devrimi oldu ve dünya kötüye gitti diye anlatabilir ya da başka biri sanayi devrimi yeni ufuklar açtı diye anlatabilir. Ama sonuçta burada tercihleri koymak gerekiyor ve ona göre konuştuğumuz zaman aslında birbirimizi anlamamız daha kolay. Fakat Türkiye'deki tartışma ortamında insanlar tercihlerini koymadıkları için ve sanıyorum sahte bir Rankevari² pozisyona saklandıkları için, çünkü gerçek bir Rankevari pozisyon da aslında olanları olduğu gibi anlatma eğiliminde olacak. Türkiye'deki tarihçiler olanı olduğu gibi de anlatmıyorlar ama olduğu gibi anlattıklarını iddia ediyorlar çoğu zaman. Teorik altyapı zayıf olduğu zaman çok çelişkili hikâyeler arkaya geliyor ve bundan çıkarmak istedikleri anlamlar tarihçilerin, işte o da oldu, bu da oldu, işte iyi niyetlerle ortaya çıktılar sonu kötü oldu ya da üç gün önce böyle demişti, beş gün sonra tamamıyla ters bir laf etti, bu ne anlama geliyor şeklinde bir dedikoduyu geçmeyen, anekdotlar. Türkiye tarihçiliğinde benim en hoşuma gitmeyen şey, anekdotlar üzerinden tarih yazmak. Yani, işte onun anılarında okumuştum ki, o ona demişti ki, ben bunu böyle görmüştüm ki, böyle tarih yazmaya devam ediyoruz ve bu tarih arkaik bir tarih, bu tarih bırakılmalı 200 yıl oldu. O anlamda tarih yazıcılığımızın çağdaşlaşmasıyla da bağlantılı bir hikâye 1908'i bizim nasıl değerlendire-

çeğimizin hikâyesi. O zaman böyle bir kendi pozisyonumuzu koyup da burada bir kopuş var dediğimiz zaman bu kopuş ne? Pre-kapitalist bir ekonomik düzenden kapitalist bir ekonominin egemenliğine geçişin hikâyesi mesela 1908, çünkü bunun kanıtlarını görüyorsunuz. Yani, sıkıntıları, ekonomik açıdan sıkıntı duyanların nasıl bir ekonomik düzen istedikleri, nelerin yapılması gerektiği, devletin neleri yapıp neleri yapmaması gerektiği tartışılıyor 1880'lerden 1908'e, 20 küsur yıl kamuoyunda; çünkü ekonomik konular pek sansürlenemeyecek ve pek yasaklanamayacak konular. Bunu mesela 1980 sonrası Türkiye'de yaşayan insanlar da biliyor, bir sürü şeyi eleştiremiyordunuz ama ekonomi politikaları biraz eleştirilebiliyordu.

Şimdi o zaman böyle bir ekonomik huzursuzluktan ve bir şekilde toplumda egemen olmak isteyen ekonomik çıkarların kendi çıkarları doğrultusunda yaptığı bir ajitasyondan bahsediyorsunuz. Bunun siyasal bir uzantısından bahsediyorsunuz. Yani, siyasal amaçlı konuşan insanlar, liberal demokrasi isteyen insanlar sonuçta bunu daha güzel olduğu için, Batı'ya daha şık gözükeceği için istemiyorlar. Tam bu girişi yapmışken bir de onu söyleyeyim; böyle bir Batı-Doğu sorunsalı üzerinden bu hikâyeyi anlamak bana göre hiç mümkün değil ve durumu çok anlaşılmazlığa sokan bir yol. O yüzden de mesela ben bu klasik değerlendirmenin dışına çıkılması gerektiğini düşünüyorum. Yani, 1908'de işte Garpcı bir akım vardı, İslamcı bir akım vardı, milliyetçi bir akım vardı. Şimdi bunlar kendi başına bir şey olmuyor. Garpcıların içinde, Garpcı dediğiniz insanların içinde Batı'ya düşman olanlar da var, Batı'yı eleştirenler, kapitalizmi, öyle diyelim, kapitalizmi eleştirenler de var, kapitalizmin yanında olanlar da var. O zaman hiçbir şey ifade etmiyor bir insanın Garpcı olması. Yani, Celal Nuri İleri'nin Garpcı olmasıyla Hüseyin Cahit Yalçın'ın ya da Mehmed Cavid Bey'in Garpcı olması bir şey ifade etmiyor, çünkü apayrı tellerden çalışıyorlar.

Kategorilerimizin de birazcık daha açıklayıcı kategoriler olması ve onlar üzerinden tartışmaya devam etmemiz lazım. Şimdi benim için şöyle diyeyim: Anamlı gelen bir dayanak noktası mı diyeyim ya da hikâyeyi anlatırken başvurduğum nokta: Bir şekilde böyle bir devrim ve karşı-devrim ve bu devrimin içinde liberal, kapitalist bir

ekonomik ve bunun üstyapısı olabilecek bir sosyal hayat. Çünkü bu sosyal hayatın anlamını hemencecik görüyorsunuz işte, modern yaşantı, çağdaş yaşantı, bunun içinde kadın hakları. Yani, bir yabancı gazetecinin mesela meclis açılırken yaptığı gözlem çok hoş; Türkiye’de ilk defa kadınlar peçelerini çıkardılar ve meclise giden mebusları selamladılar, bu Türkiye’de şimdiye kadar benim görmediğim bir şeydi diyor. Kadınlar önceden deklarasyon yapıyor, biz meclisin açılışında bulunmak istiyoruz diyorlar. Modernlikten kastım böyle bir şey. Şimdi bu kadın hareketi diye anlattığınız zaman bu bir şey ifade etmiyor bana, ama modernliğin bir parçası olarak bunu anlattığınız zaman önemli bir şey.

Şimdi o zaman sosyal hayatta böyle bir modernlik. Böyle bir modernlik Edebiyat-ı Cedide’de var mesela. Edebiyat-ı Cedide’yi edebiyat tarihçileri sınıflandırıyor, işte sanat sanat için bilmem keyfine kapılmış, kendi özel dünyaları içinde toplumsal sorunlarla uğraşmayan adamlar diye anlatılıyor. Halbuki öyle bir şey değil, son derece ciddi siyasal çıkıntılı olan bir şey bu. Yani, bütün bu savaş, öyle diyelim, edebiyatta, mimarlıkta, sosyal yaşantıda, şurada burada var olan, talep edilen bir şey ve bunun gerçekleşmesi için de sürekli mücadele verilmesi ve bir günde bitecek bir iş değil. Ve bunun reaksiyonu da son derece güçlü bir reaksiyon. Bir de bunun yanına 19. yüzyılın sonunda Avrupa’daki reaksiyonel hareketleri koyacak olursak, o zaman bana çok daha ilginç geliyor 1908’deki klasik liberal demokratik modelin savunulması. Çünkü 1900’lere yaklaştığında bu işin beşiği sayılan Fransa’da bile çok ciddi bir kapitalizm eleştirisi ve çok ciddi bir liberal demokrasi eleştirisi var. Yani, 1920’lerde korporatist model olarak daha da şekillenecek olan fikir akımlarının başlangıcı var. Ve Paris’te yaşayan sürgünler böyle bir ortamda yaşıyorlar. Prens Sabahaddin onlardan etkilenirken, İttihatçı dediğimiz öbür insanlar onlardan etkilenmiyorlar.

Mesela benim çok merak ettiğim bir şey, ama Türkiye’de hiç sorulmayan bir şey; 1908 sonrası 10’lu yıllarda, sonradan 20’lere taşacak olan fikir akımlarının başlangıçları ve savundukları. Yani, bunları böyle parça parça kişiler üzerinden okuyabiliyorsunuz ama çok daha sağlam bir kapitalizm ve liberalizm eleştirisi 1910’lu yıllarda

nasıl yapıldı, kimler yaptı ve söylemleri neydi. Savaş sonrasında, 1918 çok ciddi bir kırılma noktası, çünkü orada çok ciddi bir şey var, nasıl diyelim, rejimin çöküşü gibi bir durum var. Bu da Türkiye'ye has bir şey değil. Savaşı kaybeden bütün ülkeler, kazananlar bile, İtalya kazanan tarafta ama İtalya'da da liberal demokratik rejim çöküyor. Kaybedenlerde bütün sistemler çöküyor ya da kazanacak olan tarafta dediğiniz Rusya'da çok ciddi bir şekilde savaş bütün bir kurulu düzeni yok edebiliyor. O yüzden de buradaki destek meselesi vesaire, çünkü iş hemen onlara geliyor, tamam böyle güzel hikâyelerdi de, ne bileyim 10 yıl mı sürdü bu. Yahut 10 yıl bile sürmedi mi, bu kadar kısa sürdüyse bu ne biçim işti gibi birdenbire o 3-5 yılı, 10 yılı aşağılayıcı ve küçümseyici bir tavra giriliyor sonucuna bakılarak. Bu şu anlamda, onu söyleyeyim ve bitireyim; tarih bakış açımızın teleolojik olmaması lazım. Bunu dün Herkül Millas söylemeye çalıştı, ama sanıyorum dinleyiciler işin o tarafını anlamak istemediler. Yani, olmuş olan, olması gerekli olandır hikâyesini yazarsak, gerekçe yazıyoruz aslında, bir açıklama yapmıyoruz, var olduğunu gördüğümüz durumun gerekçesini yazıyoruz, bu tarih yazmak değil bana göre. O zaman bizim bütün tarih oluşurken var olan değişik opsiyonları görmemiz, göstermemiz ve o yöne de gidebilirdi, bu yöne de gidebilirdi, sonucu şu da olabilirdi, bu da olabilirdi, ama sonuçta bir şekilde belli opsiyonların olmadığı ortaya çıkıyor, olamayacağı ortaya çıkıyor diyelim. Bir tarafa gidiyor. Ama bu önceden belirlenmiş bir yol değil. O yüzden de bunu böyle bir gelişme tarihi olarak anlatmak da yanlış, düz giden bir reform tarihi olarak anlatmak da yanlış. Zıkkakları olduğunu ve olabileceğini her zaman göz önüne alarak bütün bu meseleye bakmamız lazım gibi geliyor.

Daha fazla konuşmayayım, çünkü başkalarının zamanından çaldığımı fark ediyorum, kusura bakmayın. Teşekkürler.

OTURUM BAŞKANI- Evet, teşekkür ederiz. Görüyorsunuz Aykut Kansu da devrimi, devrim kategorisini savunuyor. Şimdi Herkül Millas'ta sıra.

HERKÜL MİLLAS- Önce teşekkür etmek istiyorum bu davet için, gayet güzel günler geçirdim, çok yararlandım. Genç arkadaşlara da teşekkür etmek istiyorum, bize çok yardımcı oldular. Her şey çok iyiydi, çok şeyler öğrendim. Özellikle yemekler çok iyiydi.

Şimdi konuşmalar büyük bir çeşitlilik sergiliyordu, o bakımdan başarılı. Uluslararası boyuta önem verildi, hem yabancı konuşmacılar geldi başka ülkelerden hem de buna benzer olaylar başka ülkelerde nasıl yapıldı, nasıl oldu diye ona da bakıldı, o da kongrenin başarılı yanları.

Ben de şu devrim işine değinmesem olmayacak galiba. Bir kere her önemli olay devrim değildir. İkincisi; devrimse değerli bir şey midir, o da ayrı bir şey. Buradaki söylemden benim çıkardığım sonuç, devrime bir değer veriyoruz, devrim değilse onu aşağılıyoruz gibi oluyor, devrimse de çok iyi bir şey oluyor. Bu ilişkiyi ben otomatik olarak görmüyorum, yani böyle bir şart yok. Devrime bu tür bir değer vermek işlevini ben bir kimlik sorunu olarak görüyorum. Sanıyorum bu panellerde sezdiğim, bunu zaman zaman heyecanda da gördüm, yükselen seslerde, bazı böyle çok heyecanlı ses tonlarında gördüm. Bu tarihsel olayı biz kimliğimizle ilgili, bugünle ilgili bir olay olarak görüyoruz. Doğrudur, tarihsel olayların bugünle ilişkisi vardır. Ama bunu bilinçli yapmadık, dolaylı tarih araştırması yapıyoruz şeklinde yaptık. Oysa bunu daha direkt yapabılırdık. Bu 1908, 1923 tarihlerinin tartışmasını ben tam izleyemiyorum ve katılamıyorum. Bir tarih mistifikasyonu olarak görüyorum, yani bu tarihler üzerinde çok duruluyor. Oysa söz konusu olan bir süreçtir. Bu süreç gerçekten çok önemli, yani devrim olduğunu kabul ediyorum ama 1908 olarak değil, belki 1890'dan başlayıp hâlâ süregelen bir süreçtir, bu süreç de uluslaşma sürecidir. Edebiyattan başlar, metinler yazılır, şiirler yazılır, ondan sonra arada nutuklar çekilir, darbeler yapılır, kavgalar edilir vesaire; bu bir süreçtir, hâlâ yaşıyoruz. Bu çok önemli bir süreçtir, hatta diyelim ki Türkofon topluluklarının tarihinde bir kırılmadır, çünkü ulus-devlet doğmaktadır, bu çok önemli bir olaydır. Aslında ben Türklerin tarihini okuturken bu dönemden başlatırım, ondan önce başka bir tarihtir. Türk ulusunun tarihi bütün ulusal tarihlerde olduğu gibi çağdaş bir olaydır. Ben o bakımdan bu süreci çok önemli sayıyorum ama 1908, yok 1922 tartışmasına indirgemek istemiyorum.

Bu konuda bir de bu başarılı kongrenin bir eksikliğini de hissettim ve bir panel daha isterdim. Bu panel de olaya tarihte ne oldu şek-

linde yaklaşmak değil de, biz bugün toplum içinde nasıl farklı algılamalarla bu olaylara bakıyoruz paneli olabilirdi. Yani, farklı kesimler, yani siyasal olarak ne bileyim sağdan, soldan, İslamcılar, bilmem Kemalistler, liberaller bu olaya nasıl bakıyor ve neden böyle bakıyor. Biz bunu yaparsak, böyle yaklaşırsak bu olaya, artık yalnız tarihe bakmayacağız, geçmişe bakmayacağız, kendimize bakacağız. Kendimize bakınca da, belki biraz önce ifade etmek istediğim şey, kendi değerlerimiz, kendi referanslarımızın ne olduğu ortaya çıkacak ve birbirimizi daha iyi anlayacağız. Konuyu, tartıştığımız konuyu da daha iyi anlayacağız gibime geliyor. Yani, aslında tarihçilik böyle tarihçilerin yaptığı gayet objektif bir profesyonel iş değildir, hepimizin insan olarak görüşlerimiz, özellikle duygularımız, kimliklerimiz filan var. Onu tartışmadık, hatta biraz tartışmaktan da kaçınıyoruz gibi. Sanki böyle objektif nesnel olarak biz bilgisayarlar gibi verileri inceliyoruz. Aslında biz kimliğimizi dile getiriyoruz arada sırada, bu da çok önemli bir iş.

Galiba bu kadar şimdilik bu turda söyleyeceklerim.

SİNA AKŞİN- Teşekkür ederim. Feroz Ahmad'da söz.

FEROZ AHMAD- Çok teşekkür ederim. Bir konuda özür dileyerek başlayayım. Ben bir yabancıyım. Ben hep yabancıydım. Tarihi, dışarıdan konuşan biri olarak gördüm. Temel noktayı gözden kaçırmamak için ayrıntıların içerisinde kaybolmama kaygısını bilirsiniz. Hafif tarih olarak değerlendirdiğim şeyi yazdım; bu hafiflik, hafif tarih, bizlerin arasında önemli ağırlıklara sahip. Ama dışarıdan bakan birine sahip olmanın o kadar kötü bir şey olduğunu da sanmıyorum. İlk araştırmamı yapıyordum. 1961'de başladım; kırk yılın üzerindeki bir zaman dilimi için, Jön Türk Devrimi'ni anlamaya çalışıyordum. 1966'da bitirdim; o günden bu yana, tarihi yazmanın yöntemiyle ilgili olarak, tezimi hazırlarken erişme olanağım olmayan birçok şey ortaya çıktı elbette. Bu arada, ben de geliştim sanırım. O zamanlar öğrenciydim, öğreniyordum. Çok kötü bir çalışma yaptığımı sanmıyorum. O zamanlar yazdığım birçok şeyin belli ölçülerde hâlâ geçerli olduğunu düşünüyorum. Ama şimdi o dönem üzerine yazmak durumunda olsaydım, monografi değil kitap yazardım. Monografi, temel çatıdır. Şimdi olsa, o temel çatıyı, o za-

manlar bilmediğim birçok ayrıntıyla doldurdum. Örneğin, geçen zaman içerisinde ulaştığım sonuçlardan biri; Jön Türkler'in, özellikle İttihat ve Terakki'nin, diğer liberallerin uzun bir dönem gerçekten iktidara gelmemiş oldukları, çok zayıf bir devlete sahip oldukları yönündedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, seçimleri kazanabilmiş olmasına rağmen, Heyet-i Mebusan üzerinde denetimi yoktu. İsteddiği yasal düzenlemelerin hepsini yapamıyordu. Vilayetleri de denetleyemiyordu. Orhan Koloğlu'nun Lübnan ile ilgili makalesi, bunu açıkça ortaya koymaktadır. Eğer yerel tarih çalışması yapılacaksa, Lübnan gibi yerlerde, muhtemelen başka yerlerin çoğunda, basın izlenemeyecekti. Neyse ki şimdilerde, özet biçiminde de olsa, yavaş yavaş yerel tarih çalışması yapılıyor. Bursa'yı çalışan pek çok insanla karşılaştım; İzmir'i biliyoruz. İzmir üzerine çalışan güçlü bir tarihçi grubu var. Kimileri Konya gibi bölgeler üzerinde de çalışıyor. Bu zayıf devlet, bu insanlara yapmak istedikleri devrimi gerçekleştirebilecek gücü vermemiştir. Devrim bir süreçtir. Önce gücü elde eder, sonra planı uygulamaya çalışsınız. İttihatçılar, ilk beş yıl, hatta daha uzun bir süre boyunca, planlarını uygulayabilecek bir konumda değillerdi. Örneğin merkezileşme düşüncesini, bildiğimiz anlamda değil, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "ittihat" ve "terakki"den ne anladığıyla bağlantılı olarak ele almalıyız. Cemiyetler Kanunu'nun uygulanmasını sağlayamıyorlardı. Mütteliklerden biri olan Devrimci Ermeni Federasyonu (Taşnak Sutyun), Cemiyetler Kanunu'nu açıkça ihlal eden bir örgüttü; ama bu örgütle işbirliği yapmak gereksinimindeydiler. Onunla birlikte çalıştılar. Yasa vardı ama dayatılmıyordu. Devletin zayıflığının başka bir göstergesi, eşkıyalığın boyutlarıdır. Tezimi hazırladığım dönemde bunun farkında değildim. Merkeze bakıyordum. Ama vilayetlere, örneğin İzmir'e bakın. Eşkıyalık İstanbul'a ne kadar yaklaşmış? Eşkıyalık varlığını sürdürüyor; Karadeniz kıyılarında da var. Daha uzakta, doğuda, merkezi denetimden tamamen uzak olan Kürt aşiretleri var. 1914'te ve daha öncesinde merkez öylesine zayıf ki, Devrimci Ermeni Federasyonu, köylerde, kendilerini Kürtlerden korumaları için halkı silahlandırabiliyor. Niçin? Yurttaşlarını korumak, devletin temel hedeflerinden biridir; ordu, jandarma, devlet bunu yapamıyor. 1914'te, Bitlis -asında Rus

Konsolosluğu tarafından, sorun yaratmak amacıyla kışkırtılıp oraya gönderilen– Kürt aşiretlerinin saldırısına uğramıştı. Kendilerini savundular, silahlandılar ve Kürtleri püskürttüler. Kürt aşiret reisleri konsolosluğa sığındılar. Osmanlıların Ruslarla ilişkilerinin tamamen sona erdiği 1914 Kasım'ında, Osmanlılar aşiret reislerini yakaladı ve astı. Şimdi, devletin –daha doğrusu imparatorluğun– nasıl kurtarılacağı meselesinin, anayasayı değiştiren Jön Türkler'in tek hedefi olduğunu anlıyorum. İttihatçılar önceleri, büyük çoğunluğu ile emperyalistler. Geri çekilmekte olan bir imparatorluk gücü söz konusuydu. 1870'ten sonra, Britanya, Fransa, İspanya, hatta Portekiz gibi emperyalist güçler de zayıflamışlardı. Bunlar, zayıflamış olan güçlerdi. Ama Osmanlı emperyalistler ile Avrupalı emperyalistler arasında önemli bir fark vardı. Osmanlı emperyalistlerin çekilecek bir anavatanı yoktu. Çekilmekteydiler. 1912-13 yıllarında Balkanlar'dan atılmışlardı. Avrupalıların ne düşündüğünü biliyorsunuz; örneğin Gladstone, “onları pılı pırtısıyla birlikte Avrupa'dan atın” demişti. Olan da buydu zaten. Artık Anadolu'daydılar. Geriye doğru bakıp, Anadolu'nun Türklerin anayurdu olduğunu söyleyebilirsiniz; ama öyle düşünülüyordu. Balkanlar, Osmanlıların anayurduydular. Kendilerini yerleştirdikleri yer orasıydı. Ama anavatan konusunda henüz bir tasarılarının olduğu da söylenemezdi. Yapılan bir çalışma, benim kafamda Türklük konusuna açıklık kazandı. Türklüğün siyasal değil, kültürel bir şey olmasından söz ediyorum. Onlar için Türklüğün siyasal bir planı olmayacaktı. İttihatçılar, 1918 Temmuz'una, Batı'daki son Alman saldırıları başarısızlığa uğrayana kadar, imparatorluğu korumayı umuyorlardı; savaşın amacı, İngilizlere kaptırılan Mısır ve Arap bölgeleri ile Kıbrıs'ın geri alınmasıydı. Argümanları son derece basitti. 1878'de Ruslar Kafkasya'daki bölgeyi aldıklarında Kıbrıs'ı size vermiştik. Şimdi bu bölgeyi Brest-Litovsk ile yeniden kazanmış bulunuyoruz. Artık Kıbrıs'ı elinizde tutmanız için bir neden yok. Bu insanlar, 1918'e kadar, imparatorluğun varlığını sürdürme konusunda arzuluydular. Ama işlerin gidişatı değişti. Bölgesel bir temele dayanmadan milliyetçiliğin olamayacağını vurgulamak istiyorum. Osmanlılar bir imparatorluğa sahipken, bölgesel bir temel yoktu. Bir imparatorluk vardı. Ama yapabilecekleri

bir şey yoktu. Ziya Gökalp gibi birisi imparatorluğu, anayurdu tanımlamaya kalktığında ne söylemektedir? Türklerin anayurdu ne Türkiye'dir ne de Türkistan. Türkiye ile Osmanlı İmparatorluğu'nu kasteder. Anayurt –dışarıda bir yerlerde, artık her nerede ise– Turan'ın sonsuz topraklarıdır. Bölgesel bir temel yoktur; bölgesel temel, 1918 Ekim'indeki müzakerelerle belirlenen Misak-ı Milli sınırlarıyla oluşur. Aslında Türkiye sözcüğü, 1920'ye kadar, Heyet-i Mebusan'da bile kullanılmamıştır. 1920'de, Heyet-i Mebusan, bu bölgenin Türkiye olduğunu söyler. Neden? Çünkü Başkan Wilson, onlara, gelecekte devletlerin Türk devletleri olacağını söylemiştir.

Tamamen farklı bir konuya değinerek devam etmek istiyorum. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin reformları Kemalist reformlarla karşılaştırıldığında, durum nedir? 1990'larda, siyaset bilimcisi Hisham Sharabi'nin bir kitabını okudum. Körfez devletleri ve Suudi Arabistan ile ilgiliydi. “Ataerkil yönetim düzeni”nden, kendi deyişle “yeni ataerkil yönetim düzeni”nden söz ediyor; orada, modernizasyon ile moderniteyi ayırıyordu. Modernizasyon, Osmanlıların 19. yüzyılda, hatta daha öncesinde benimsediği bir şeydi. Halil İnalçık, onların, modern silahların kullanımında ne denli önde olduklarını anlatmaktadır; modern teknikler, modern silahlar: Bu modernizasyondur. Günümüzde en modern devletlerden bazıları Körfez'dedir. Ama Sharabi, onların, en iyi telefon sistemlerine, en iyi havaalanlarına sahip olsalar da, moderniteyi başaramadıklarını, hâlâ patriarkal toplumlar olduklarını ileri sürüyor. Patriarkal toplum, öncelikle ve çoğunca, kadına hükmedilmesine dayanır. Ama başka birçok unsuru da barındırır. Jön Türkler, İttihatçılar, ataerkil yönetim düzeninin bazı unsurlarını yok etmeye çalıştılar ama bunu başaramadılar; çünkü ataerkil yönetim düzeninin temel unsurlarından biri hanedan yönetimidir. Körfez'e, hanedan yönetimlerine, Suudilere, Sabbahlara bakın. Osmanlı İmparatorluğu'nda, hanedan yönetimi sürdükçe modernite söz konusu olamazdı. Moderniteyi getirmek için, eğer dinle devleti ayırmak anlamında laik değilse, ataerkil yönetim düzeninin ortadan kaldırılması gerekir. Önceki gün gazetede, sanırım *Radikal* gazetesiydi, bir başlık gördüm. Diyanet, flört etmenin günah olduğunu söylüyordu. Şimdi, İslam'a olumsuzluklar üzerinden değiniyorum.

Bunun, insanları ürküten bir şey olduğunu söylemek istiyorum. Şu genç kadınla flört ettiğim için cehenneme gideceğim; bunun önünü almak zorundasınız. Bunu, 1952'den sonra Nasır yapıyordu. Kahire'deydim; cuma vaazlarında, doğum kontrolünün yasadışı, ahlak dışı ve günah olduğu bir yerde, doğum kontrolünü destekliyordu. Kemalist reformlara baktığınızda, hedeflenen şeyin, ataerkilliğin ortadan kaldırılması sürecinin başlatılması olduğunu görüyorsunuz. Bunu yaptığını düşünüyorum. Bu bir süreçtir. Herhangi bir süreç gibi, etkisizleştirilebilir de. O hayattayken, bu süreç ilerlemiştir. Ama 1945'te çok partili siyasete geçilmesiyle birlikte, belli bir gerileme olmuştur. Yeniden kötüleşme süreci sürüyor sanırım. Bu konuyu burada keseyim. Daha sonra bu konuyu konuşabiliriz. Tarihe dönersek; evet, tarih için gerçekler, belgeler, bu tür şeyler gerekir. Ama tarihteki en temel unsurlardan biri akıldır. Anlamlı ve makul olmalıdır. Ve bu, okurun vereceği bir karardır. Bu, bizim çeşitli tarih çalışmaları yapmaya devam etmemizi sağlayan nedenlerin sonuncusudur. Biliyorsunuz, kimileri yazılanları seviyor. Taksideydim. Şoföre tarih okuyup okumadığını sordum. "Elbette okuyorum abi," dedi. Okuduğu son kitabı sordum. "*Şu Çılgın Türkler*," dedi, "okurken ağladım abi." Kendi kendime, bu tarz bir tarih yazabilmeyi isterdim dedim.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim. Şimdi Orhan Koloğlu huzurlarınızda.

ORHAN KOLOĞLU- Efendim, her konuda hemen hemen anlaştığım arkadaşım Sina'yla anlaşmadığım bir nokta üzerinde duracağım: devrimler.

Efendim, malumunuz genellikle bizim devrimimiz örnek olarak Fransız Devrimi'ni almıştır Tanzimat'ın daha başından itibaren. Ve orada dikkati çeken bir şey vardır, devrim dediğimiz zaman Fransız Devrimi, hatta Sovyet Devrimi daha sonra filan, bunlar toplumların ekonomik, kültürel, siyasi, teknolojik yükselme dönemlerinde yapılan girişimlerdir. Ve çok önemli olan da, yavaş yavaş toplumun alt kademeleriyle bir bütünleşmesidir. Yani, Fransız Devrimi dediğimiz zaman birkaç yüzyıldan beri hazırlanmış olan bir burjuvazinin eğilimi var, toplumun tabanına doğru, derken hatta 19. yüzyılda işçi sınıfı olayı da başlıyor, en tabana kadar inebiliyor. Şimdi bu dönem-

de yapılan devrim, tabanın olduğu gibi yukarıya hâkim olması. Ne kadar oluyor o ayrı, ama o toplumsal taban tamamen geliyor.

Osmanlı Devleti'nde girişim biliyorsunuz genellikle 18. yüzyılın sonunda Lale Devri'nde fark edilir. Gerçi 18. yüzyılın sonunda bazı askeri değişmelere girişilir, ama asıl Sultan Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı yıkmasıyla başlar. Ve Tanzimat'ın Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla başladığına inanırım.

Yalnız şimdi burada dikkat ederseniz bizdeki Osmanlı yapısında yani en üst tabakanın yönettiği bir mekanizma vardır, klasik Osmanlı'nın en başından beri gelen şey, toplumun alt tabanıyla hiç ilişkisi yoktur. Yani, çökmekte olan, dikkat edin, ekonomik olarak, askeri olarak, kültürel olarak, teknolojik olarak çökmekte olan bir toplum devrim yapıyor, bu garip bir şeydir. Dünyada örneği pek bulunmayan bir değişim bizdeki.

Şimdi devrim deyimine gelince, biz yıkılırken, ben büyük takdirle karşılıyorum Tanzimatçıları, aman yetişelim, biz geride kaldık endişesini aktarıyorlar. Ama toplumun tabanının haberi bile yoktur. Hatta biliyorsunuz Sultan Mahmud gâvur diye ilan edilir. Ve o andan itibaren özellikle 1839 Gülhane Fermanı'nda Mustafa Reşid Paşa'nın koyduğu bir deyim vardır, o benim çok dikkatimi çekti. Diyor ki, hemen o beyannamenin başındaki bir cümledir bu, onunla başlıyor yani, 150 yıla yakındır kötü gidiyoruz ki bu II. Viyana yenilgisinin arkasını, o tarihleri söylüyor, düşünüyoruz, ama –dikkat ediniz– 5 ilâ 10 senede yeni nizamlar ve kurumlar getirerek çözeceğiz diyor. Bu beni çok şaşırtmıştır. Uzun boylu düşündükten sonra anladım ve benim değişme sürecimi, devrim diye başlayan şeyin aslında –kendi bulduğum bir deyim– “acilcilik” olduğuna karar verdim. Bir toplumun tamamını değiştireceksiniz Batı'yı örnek alarak ama 5-10 senede. Bu nesiller isteyen bir şey. Ha yalnız Mustafa Reşid Paşa'yı eleştiriyorum zannetmeyin, bilakis çok zeki bir adam. Ben herhangi birinize desem ki, kardeşim, senin 8-10 nesil sonraki oğlun çok zengin olacak, hiç endişe etme falan desem gülersiniz. 8-10 nesil sonrakini ne bileceksiniz. O da dese ki bu değişim 8-10 nesil sürer, bekleyin dese kimse katılmaz. Ama ne derse, 5 ilâ 10 senede. Onun başlattığı, benim acilcilik diye ortaya sürdüğüm değişim süreci devamlı olarak bı-

rakınız yalnız Osmanlı yönetimini, bugünkü cumhuriyetimizin yöneticilerine kadar hepsini acilci yapmıştır. Devrimcilerimizin hepsi acilcidir dikkat ediniz. Yeni Osmanlılar gelirler, ufacıklık bir gruptur değil mi, şöyle dökülünce de hemen yok oluverirler. I. Meşrutiyet'i getirirler, daha ortada ne toplumun tabanının haberi var, ne bir şey. Arkasından Jön Türkler gelirler, hatta onların içinden liberalizmin savunucuları gelir, kapitülasyonlarla tam teslim olmuş bir topluma liberalizm getirelim diyen Prens Sabahaddin vardır. Hatta tarihçilerimizden birinin eleştirisi vardır, yahu Çamlıca'dan ötesini görmemiş bir adam, Anadolu'yu bilmeyen bir adam nasıl getirir der. Hakikaten bütün, bunu şaka diye söylemiyorum, bu acilcilik öyle bir yerleşmiştir ki, yanlış hatırlamıyorsam Demirel'le Özal bile, biri İtalya'ya yetişeceğimizi, öbürü Almanya'ya yetişeceğimizi söylemişlerdi. Benim bütün Tanzimat'tan beri yönetim, ama bu üst kademe, toplumun tabanı yok burada. Bunların hepsi acilciliktir. Burada benim araştırmalarımda dikkatimi çeken iki tane ihtiyatlı kimse var.

Bir tanesi, Abdülhamid'dir. Abdülhamid'e gerici filan çok damga vurulur. Aslında ekonomik konuda da mücadelesi vardır, şaşılaçak bir şekilde yerli sanayi kurulması yolunda büyük çabası vardır, inanılmaz bir şey. Biz yalnız onun diktatördür, yani yanlış anlaşılmasın, diktatördür, baskıcıdır filan o ayrı, ama sonra modern eğitimi, en çok yeni kurum getirilen onun zamanıdır. Demek ki değişimciliğe devam ediyor ama, baskıcıdır, ihtiyatla gidelim yanlısıdır ki 30 senelik bir süre ve yeni bir Jön Türk kadrosunun yetişmesini sağlamıştır.

İkincisi Atatürk'tür. Devrimlerin hepsini yapar, ama biliyorsunuz daha hiçbir şey bitmedi, daha çok çalışmamız gerekir diyen adamdır. Dolayısıyla, bizim Tanzimat'tan beri gelen bir değişme sürecimiz var, ben devrim deyince bu devamlılığı ele alıyorum. Bunun zirvesi 1923: Cumhuriyetle beraber devrim oturur. 1908'de iyi niyetlerini hiç tartışmıyorum İttihatçıların, ama yapının farkında bile değildir, yine toplumun tabanı yoktur orada. Atatürk'ün mesela söylediği çok güzel bir laf vardır; 1922'de daha İstiklal Savaşı kazanılmamış, Anadolu halkıyla konuşurken bir demeç verir, bizim efendimiz köylüdür der. İstanbul basınında da alay ederler İstanbul aydınları,

bizim köylümüz nasıl efendimiz olur. Aslında söylediği şey çok doğru, savaştan yalnız köylümüz, dikkat edin. Her şeyi yapan, tek üretimimiz ziraat, orada da köylü veriyor, başkası yok. İstanbul biliyorsunuz sadece tüketici. Demek ki görebilmiş. Ve biliyorsunuz Atatürk devrimleriyle beraber de en iyi yapılan şey önce öğretmenler yetiştirip eğitmeye yöneliyor. Demek ki, ben onun için de belirtiyorum. 1908’i her ne kadar dediğim gibi arkadaşşıma yüzde yüz uyuşuruz fikirlerimizde, ama 1908 iyi niyetle yapılmış bir harekettir, fakat sonuç alması mümkün değildi. Nitekim kendi kendine yok oldu. Ama en iyi tahlilci olan Atatürk, hepsinin tahlillerini çok güzel yapıp sonuca bağlamıştır. O zaman ben devrime 1923 diyorum, Sina kızsın. Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Kızma özgürlüğüm var tabii. Normen Stone, bizi heyecanlandırdı geliyor mu gelmiyor mu diye, ama geldi.

NORMAN STONE- Öncelikle, “benim için tasavvur edilemez bir imtiyazdır, burada bulunmak” gibisinden bir şeyler söylemek istiyorum. Burada dilin değişimi, bir yabancı için çok ilginç bir şey. Bu konuda birçok şey okudum; şimdilerde kimsenin kullanmadığı kelimelerle karşılaştım. Önceleri onları taksi şoförleriyle konuşurken kullanıyordum; sonuçlarını tahmin edebilirsiniz. Dil devrimi, bu ülkede şimdiye değin yapılmış en cüretli atılım belki de. Burada, Siyasal’da olmak, muhteşem bir şey. Çünkü efsanevi bir kurum Siyasal. Dil devriminin ülkeyi fena halde böldüğünü biliyorum. Jön Türkler’in karşılaştığı güçlük, telgrafa benzer bir şeydi. Bir telgraf göndermek istiyorsanız, Osmanlıca’yı alıp önce Fransız alfabesine dönüştürmeniz, sonra kodlayıp –eğer şanslıysanız bu sürecin tersine işleyeceğiyere iletmeniz gerekiyordu. Kimi Jön Türkler’in söyledikleri gibi, alfabeyi modernize etmek çok daha kolaydı. Sonunda, halkın yüzde 80-90’ının okuma yazma öğrenebileceği bir alfabeğe geçildi. 1914’ten önce, bunun tasavvur edilmesi bile çok zordu.

Başka bir örneğe geçelim; futbola bakalım. Yanılıyorsam, Feroz Bey düzelterektir. 19. yüzyılın sonlarında, Türkler sanırım futbol oynamıyorlardı. Erkeklerin çıplak ayaklı olması ahlakdışıydı çünkü. İngiliz kolonisinin olduğu dönemde, Jön Türkler, önce İzmir, sonra Moda’da bu oyunu izlediler, oynamak istediklerini söylediler ve Hiris-

tiyanlar gibi oynamaya çalıştılar. Takımlar beyaz çoraplılar ve siyah çoraplılar diye adlandırıldı; bunlar, 1903'te kurulan Beşiktaş'ın renkleri idi. Bu, Hamid rejiminin zayıflamasının sonucuydu sanırım. Jön Türkler'in karşılaştığı güçlük de bu tür bir şeydi. Fazlaca bir şansları yoktu. 1920'leri, 1930'ları hazırlayan düşüncelerdi bunlar. Böylece devrim güç bela yapılır; Balkanlar sorun olmaktan çıkar; Bosna ile ilgili olarak Avusturyalılar, daha sonra da İtalyanlar stratejik imha eylemlerine girişirler. Önce Balkan Savaşları'na, sonra I. Dünya Savaşı'na yol açan bir dizi olay olur. Türk tarihinin bu dönemi hazindir. Dün gece, Enver'in yönetimi yeniden ele geçirdiği 1913'e kadar Balkan Savaşları'nı değerlendiren bir metin okuyordum. Çatalca'da, orduda kolera salgını başlamıştı. Binlerce mülteci Sultanahmet Meydanı'nı tamamen doldurmuştu. Bu, Jön Türk Devrimi'nin art alanıydı. Elbette başarısız oldu. İlginç bir biçimde başarısızlığa uğradı. Şimdi burada, kendimi Gustave Flaubert'in uluslararası temsil eden karakteri gibi hissediyorum. *Duygusal Eğitim*'de, berbat bir Katalan aksanıyla konuşan komik bir karakter. Ama ben uluslararası temsilcisiyim. Yapmaya çalıştığım şey, uluslararası perspektife yerleştirmek olacaktır. Sonunda söyleyeceğim şey size ilginç gelebilir. Birincisi, uluslararası çerçeveden bakıldığında, Avrupa'da, sanayileşmemiş olan daha zayıf ülkeler, 1914'ü hazırlayan yıllarda krize girmişlerdi. Fransa'ya bakın. Büyük güçlerin en az sanayileşmiş olanı; yok, bu doğru değil. Ama ne demek istediğimi biliyorsunuz. 1914 öncesinde, ardı arkası kesilmeyen hükümetler; cumhuriyet sistemi tehlikede. Aynı sorun İtalya'da da var. Rusya'da, bir anayasayı işler hale getirmek için cesurca bir girişimde bulundular. Sonuçta Duma'nın önünü tıkayan, onu bitiren bir kâğıt parçasına dönüştü. Sorunları olan, yalnızca Türkiye değildi. O dönemde, Türkiye ile oldukça benzer deneyimlere sahip olan bir ülke vardı. İspanya'dan söz ediyorum. Benzerlikleri düşündüğümüzde, buna, İslam'ın en yaratıcı olduğu bin yılı, büyük dünya imparatorluğunu da ekleyebilirsiniz. Türkiye ve İspanya'da farklı olan, genel hava ile ilgili soruna bakalım. Şimdilerde Türk demiryolu İspanya tarafından modernize ediliyor. İspanyol demiryolu araçları ve uzmanları, İstanbul-Ankara yolunu on saatten üç saate indirecekler. Benzer bir bölgede, ben-

zerlikler gösteren bir genel havada, Barselona ile Madrid arasındaki tren yolculuğunu on saatten üç saate düşürdüler. Yüzeysel benzerlikler; devam edelim: Katalanlar, Rumlar, Basklar, Kürtler, merkezileşmeyle ilgili sorunlar. İbrahim Temo'nun Jön Türkler'i örgütlediği dönemin, 1900'lerin İspanya tarihine bakalım. İspanya'da, 1898 kuşağının aynı dili kullanarak modernleşmeden, Avrupalılaştırmadan söz ettiğini, din sorununu ele aldığını görüyorsunuz. Akdeniz'de, 1770'lerde, nüfusun yirmide birini rahip ve rahibeler oluşturuyordu. Bugün Napoli'ye baktığınızda, Noel'den bu yana çöplerin toplanmadığını görüyorsunuz. Mafya çeteleri bu konuda kapışıyorlar. İtalyan ordusu devreye girmek zorunda kalacak. Hiç kuşkusuz İtalyan ordusunun yapması gereken başka şeyler de olacak. Bu, Türkiye'nin de bir parçası olduğu Akdeniz trajedisidir. İspanya –Feroz Bey'in söylediği gibi– patriarkal olan Katolik Kilisesi'ni büyük ölçüde modernize etmek zorunda. O, Avrupa'daki en tutucu kilisedir ve hayli popülerdir. Köylüler arasında muazzam bir tabana sahiptir; Bask toplumunun belirli sınıflarında çok güçlüydü. Bu, şimdi ele alınması gereken müthiş bir sorundur. Bir örnek vermek gerekirse, 17. yüzyılın ortalarında, kilise “herhangi bir yabancı yazını İspanya'ya sokmamalısınız” demişti. Bu, gemiciliği ve gemicilikle ilgili Felemenkçe kılavuz ve yönergeleri de içeriyordu. Sonuçta, İspanyol donanması modernize edilemedi. 1620'den 1805 Trafalgar Savaşı'na kadar aynı gemiyi üretmeye devam ettiler. 1805'te, İspanyol gemilerinin yüzde doksanı batırıldı. Bu çok kolaydı. Neredeyse hiçbir direnç gösteremediler. Yaşlı ve zavallı İspanya kralı, gemileri batırılmayan kapitanlara madeni bir nişan takmıştı. 19. yüzyıl boyunca gördüğümüz şey, ilerleme karşıtı olmanın yol açtığı sorunlar. Böylece, imparatorluk elden gitti. Genç İspanyollar, öne çıkarak, “modernleşmek zorundayız” dediler. Müthiş bir mücadeleydi. 19. ve 20. yüzyıl İspanyası'nın tarihi –İspanyolların kendilerine geldikleri 1955 yılına kadar– nüfusun dörtte birinin iç savaşta öldüğü tüyler ürpertici bir hikâyedir. Modernleştirme işini yine ordunun üstlenmesi gerekiyordu. Nihayet 1975'te, Franco öldü. Ve iyilik Tanrısı, İspanya için artık güzel günlerin gelmesi gerektiğine karar verdi. İspanya, son yirmi yılda, olağanüstü başarılı oldu. Şu an Latin Amerika'daki en büyük ya-

tırımcı konumunda. Türk demiryolunu inşa ediyorlar. Türkiye'nin de sonunda aynı yörüngeyi izlediğini düşünüyorum. Türkiye, Akdeniz modelinin kökleri 17. yüzyıla kadar uzanan istikrarsızlıklarıyla birlikte, İspanya gibi, eski durumuna gelme yörüngesine girmiştir. Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Çok teşekkür ederiz. Şimdi Taner Timur arkadaşımız...

TANER TİMUR- Teşekkür ederim. Aslında söyleyeceklerimin ana fikirlerinin temellerini daha önceki yaptığım konuşmada söylemiştim. Burada daha sonraki zenginleştirici konuşmalardan da yararlanarak, onların da ışığında, bazı noktaları biraz geliştirmek istiyorum. Ancak bunları daha önceki ve bu oturumdaki konuşmalarda katılmadığım bazı düşüncelerle bir polemik şeklinde sergilemeyeceğim, sadece bağımsız olarak kendi düşüncemi açıklayacağım. Burada gördüğüm kadarıyla, sondaki tartışmalar sırasında yapılanlar dışında, konuşmacılar arasında fazla bir polemik ve tartışma olmadı.

Şimdi ben şunu söylemiştim: 1908 Devrimi'ni aslında kökeni Küçük Kaynarca Antlaşması'na giden Şark Sorunu'nun son aşaması olarak görüyorum. Şark Sorunu, 19. yüzyıla damgasını vuran ulusal hareketlerin, ulusal devrimlerin ve ulus-devlet çerçevesi içerisinde gelişen kapitalist sistemlerin ortaya koyduğu ve bunlar arasındaki rekabet, kavga ve hatta savaşların ortaya koyduğu bir sorundur. Burada maalesef Osmanlı Devleti iki karşıt grup arasında bir tampon devlet durumuna düşmüştür.

19. yüzyıl ulus-devletlerin, modern devletlerin kurulduğu bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat, hatta daha önce Nizam-ı Cedid'den başlayan bütün reformist hareketlerini değerlendirsek, hatta Orhan Bey'in yaptığı gibi bunlara olumlu da bakarsak, ki ben de katılıyorum ona, buna rağmen otantik sayabileceğimiz ileri kapitalist ülkelerin kurdukları ulus-devletlerin yapısal konumlarıyla ilgili üç tane çok önemli eksiği olduğunu, üç tane yapısal gereği yerine getiremediğini görüyoruz. Önce bunları söylemek istiyorum. Bunlardan birincisi, Osmanlı Devleti vatan kavramını ulusal anlamda koymamıştır, çünkü ulusal anlamda vatan kavramı aynı zamanda ulusal anlamda bir vatandaş kavramını içerir; ulusal anlamda bir vatan-

daş kavramı da belli bir toprak sınırı içerisinde en önemli iki mükellefiyet olan vergi ve askerlikle birlikte düşünülür. Oysa Osmanlılar bir ordu kurmuşlardır ama –kurulan ordu vardı zaten– iki açıdan ulusal olmamıştır.

Birincisi, Müslüman ordusu olmuştur; kendi vatandaşlarının önemli bir kısmını kapsamayan bir Müslüman ordusu olmuştur. Hıristiyan ve gayrimüslimler askerlik yapmıyordu ve bunu ne onlar ne de Müslümanlar istiyordu, bazı gayretlere karşın yapılamadı. Sonunda entegrasyon, ki ulusallık Osmanlı Devleti'nde ancak böyle kurulabilirdi, Osmanlıcılık sisteminin de gereği buydu, bu olmadı. Neyse onu uzatmak istemiyorum, ama bir ulus-devletin bugün anladığımızdan farklı bir ulusal, ama modern, gerçek bir ulusal döneme girmesi için bu şarttı. Bu gerçekleştirilemedi.

İkincisi; Osmanlı Devleti bir ulusal para yaratamadı. Eğer ulus-devlet çerçevesinde bir ulus-ekonomi kuracaksanız, kapitalizme geçerseniz, bir ulusal paranız olur. Osmanlı Devleti para çıkarıyordu, mecdiyeler vesaire. Ama ulusal devletin ulusal bir parası olmasının kurumsal yapısı bir merkez bankasıdır, ulusal bankadır. İngiltere'de 18. yüzyılın sonlarında kurulmuştur, hatta belki daha önce. Pardon, 100 yıl önce Fransa'da, 1750'lerde. Düşünün, Osmanlı Devleti'nde bir ulusal parayı kurmak yabancı burjuvazinin kurduğu, yerli burjuvazinin de demiyorum, gayrimüslimlerin de değil, çünkü onlar da 1863'ten itibaren dışlanmışlardı, Osmanlı Bankası'nın kontrolüne verilmiştir. Demek ki ulus-devletin ikinci ve en önemli işlevini yerine getirecek bir yapısal kurumlaşma da olmamıştır.

Üçüncüsü; bir ulusal merkezi maliyedir. Bu da paraların vergi halinde ve diğer gelirlerin merkezde toplandığı ve ihtiyaçlara göre dağıtıldığı bir merkezi mali sistemi geliştirmektir ki, bu da yapılmamıştır. Bunun yerine sonuna kadar devam eden iltizam sisteminin mantığı çerçevesinde havale sistemi cereyan etmiştir. Havale sistemi, iltizam ve o da paşalarla mültezimler arasında pazarlıklar. İhale sistemi, ihalenin ihalesiz şeklinde ve son tahlilde köylünün üstüne büyük yüklerle binmesi müthiş adaletsiz bir sistem yaratmıştır.

Şimdi bu üç altyapısal sisteme –altyapısali genel anlamda kullanıyorum– bir de tabii kültürel unsurları eklemek lazım. Mesela eği-

tim sisteminde yapılacak asıl şey Osmanlılarda, medreselerin ıslahıdır, çünkü medrese sistemine dayanmaktadır. Halbuki Abdülhamid'in de yaptığı şeyler, medreseleri bir tarafa bırakınız, o medreselere hâkim olan teolojik düşünceyi felsefi düşünceyle birleştiren bir hamlenin öncüleri olmayı bir tarafa bırakınız, Batı'dan alınmış Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye vesaire gibi yerlerde de bu olmaz, asıl eğitim demek odur.

Şimdi, bunlar olmayınca, asıl son halka dediğim şey nedir? Şark Meselesi. Burada iki tane önemli tarih var. Bunlardan biri 1890'dır. 1890, doğrudan doğruya Osmanlıları ilgilendiren bir tarih değildir. 1890'da II. Wilhelm, Bismarck'ı atmış ve daha atak, daha agresif bir politikaya başlamıştır. Biliyorsunuz bir sene önce de İstanbul'a gelmişti II. Wilhelm. O son derece önemli bir hadisedir. Çünkü daha sonra Bismarck'ın hatıralarında yazdığına göre, döndükten sonra Bismarck'a demiş ki II. Wilhelm, İstanbul'da herkes senden bahsediyordu demiş. Yani, Bismarck anılarında beni kıskandı, bu da atılma sebeplerimden biri oldu der. Tabii bunun dışında da birçok sebep vardır. Bunun sonucu ne oldu? 1890 başka açıdan da çok önemli bir tarihtir. Bir kere kapitalizmin yeni bir aşamaya girdiği bir dönemdir. Kapitalizmde ilk defa emperyalizm teorilerinin tartışıldığı bir dönemdir. Şimdi bu emperyalizm lafı biliyorum ki birçoklarınızda bu yaşadığımız dönemde alerji yaratıyor. Oysa o dönemde emperyalizm, mesela Lenin'in emperyalizm teorisinde bütün dayandığı veriler, somut veriler, aslında kendisi Marksist olmayan bir İngiliz sosyal demokratın verileridir. Yani çok somut, açık, finans kapitalin egemenliğine dayalı. Ama bunun bir de diplomasiye ve ideolojiye yansıyan tarafı var. O nedir? O işte milliyetçilik hareketlerinin emperyalizm aşamasında daha saldırgan olması, işte Wilhelm'in gelmesi, Pancermen derneklerinin kurulması, hatta daha önce Goltz Paşa'nın 1883'te İstanbul'a gelip daha sonra da *Millet-i Müselleha* –silahlı millet– diye kitap yazması, Fransa'da Dreyfus Olayı, General Boulanger'nin darbe girişimleri vesaire. 1890'lara baktığımız zaman gerçekten savaşın tohumlarının atıldığını görüyoruz.

Osmanlı Devleti'nde ne oluyor? Daha önceki oturumlarda Abdülhamid dönemine bir blok olarak bakanlar arasında, ya bunu blok ola-

rak reddeden veyahut da blok olarak fena değildi, eski devrimlerin devamıydı, Tanzimatçılığın devamıydı diyen iki görüş var. Ben burada da bir dönemleme yapılması gerektiği kanaatindeyim, o da şudur: Abdülhamid'in 1876'dan 1890'a kadar olan dönemi ve sonrası. Asıl 1890'dan sonraki dönemi gerçekten çok tutucu, gerici; tabii korkuyla da ilgili, çünkü daha sonra 1895'te Bismarck'ın en çok korktuğu, dengeler açısından en çok korktuğu ve önlemeye çalıştığı şey gerçekleşiyor, Fransız-Rus Antlaşması. Şimdi böyle olunca Abdülhamid bu gidişi fark ediyor, zeki bir insan. Muhalefet de var kendi istibdadına. Ne yapıyor? Mesela eğitimde modern sistem kurmuş, Mülkiye'yi kurmuş. Mülkiye'de en önemli derslerden biri tarih, tarihi de Mizancı Murad Efendi anlatıyor ve Mizancı Murad Efendi görülmemiş derecede popüler; kendisi çok Müslüman olduğu, İslamcı olduğu halde, Dağıstan'dan gelmiş, Rus *gymnasium*'larında vesaire okumuş, evrensel bir tarih anlayışı var. Fransız Devrimi'ni övüyor mesela, bu Osmanlı Devleti'nde pek olan bir şey değil, Mülkiye talebesini coşturuyor. Tarih dersleri Mülkiye'den kaldırılıyor. Mizancı Murad, ki İslamcı biri, yurtdışına kaçmak zorunda kalıyor. Akait dersleri, her sınıfa din dersleri konuyor, felsefe dersleri kaldırılıyor. Şimdi Mülkiye önemli, çünkü o dönemin bütün yöneticilerini yetiştiren bir müessesesi Mülkiye, kaymakamlarını, diplomatlarını, maliyecilerini vesaire. Mülkiye yönetici zümreyle ilgili bir gelişim. Şimdi bu gelişim, tabii kendi reaksiyonlarını da doğuran bir şey. Ama bu reaksiyonlar Türkiye'de doğmadığı için yurtdışında doğmaya başlıyorlar. *Meşrutiyet* dergisi çıkıyor, *Mizan* dergisi çıkıyor, *Meşveret* çıkıyor, bir sürü şeyler. Onlar daha çok Fransız dilinde, İngiliz dilinde, Almanca değil ve daha demokrat o çizgiler. İşte 1908'de daha önce de söylediğim gibi bu iki çizgi cebelleşiyor ve Makedonya 1908'de Reval'de, şimdi Talinn'de İngiliz kralıyla çar bir araya geliyorlar, ne konuştukları belli değil ama bir sürü dedikodular, korkular yayılıyor. Öyle bir korku yayıldı ki yönetici zümre arasında, bırakın Makedonya'yı, Makedonya'ya müdahaleyi, oradaki reformları, bizzat İstanbul'da sultanın iktidarını da kısma girişimleri gündeme girdi. Bu tabii çok büyük. Bir de birikim var. İstibdadın yarattığı demokratik bir birikim. Bunlar bir araya gelince ve Wilhelm'in de etkisiyle bir değişim oluyor.

Şimdi bu devrim midir? Böyle koyarsak, tabii burada pek devrim diye bir şey ben göremiyorum. Ama bu geri bir hareket midir? Hayır, ileri harekettir bence. Ama bu ileriliği sağlayan şey, dediğim gibi Abdülhamid rejimine karşı birikmiş muhalefettir, yurtdışıdır vesaire. Bu insanların birçoğu da dönmüştür, dönmese bile haberleşme imkânları o dönemde çok gelişmiştir. Ama yani siz başkalarının etkisi altındaysanız ve onlar silahlı kuvvetlerinize hâkimse, öyle bir yarı-kolonyal statüde devrim olmaz.

Şimdi devrim kelimesi de çok tartışma götürüyor. Asıl devrim Marksist anlamda. Çok genel bir değişiklik anlamında söylersek, o şekilde önemli bir değişiklik var. Ama temelde daha önemli olan değişiklik bence nüfuzun, asıl gücün Fransa ve İngiltere'den Almanya'ya geçmesi. Bu da kolay olmamıştır. Seçimler olmuştur, sopalı seçimler olmuştur, hileli seçimler olmuştur, meclis kapatılmıştır, ona karşı reaksiyon olmuştur, Babiâli baskını olmuştur vesaire. Fakat bütün burada, bu süreçte önemli olan sonunda bir askeri diktanın kurulmasıdır ve Almancı bir askeri diktanın kurulmasıdır bence. Talat Paşa'nın bir sözü var mesela, bence o her şeyi açıklıyor: Diyor ki, biz orduyu Almanlara teslim ettik diye kıyamet koptu, bize çok baskılar yaptılar. Halbuki diyor, biz bahriyeyi de İngilizlere teslim etmiştik, jandarmayı da Fransızlara teslim ettik, işeyi de Ruslara teslim ettik. Yani, böyle demokratik bir denge sağlamaya çalıştık. Şimdi böyle bir ortamda, bu tarz bir yapısal ve kurumsal yapı içerisinde ulusal bir devrim, ki gündemde olan sosyalist bir devrim değil zaten, ulusal demokratik bir devrim de olacağını zannetmiyorum.

Konumuz bu olduğu için ben de burada bitireyim, sonra devam ederiz. Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederiz. Şimdi biraz vaktimiz var. İsterseniz birkaç soru alalım, ondan sonra bir tur daha yaparız. Evet, soru var mı? Herkes çok tatmin oldu. (Gülüşmeler).

SARP BALCI- Feroz Bey'e bir soru sormak istiyorum, bir de Herkül Bey'e bir şey söylemek istiyorum. Organizasyonla ilgili söylediklerine önce teşekkürler ama, uyarısı için de yine tekrar teşekkürler. Me-seleleri tartışmak için belki 100. yılını beklemeden sizin dediğiniz anlamda bir tartışmayı tekrar yine Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yapmak

mümkün olabilir. Bunun için her zaman hazırlık yapabiliriz, hiç kuşkunuz olmasın. İslamcılar da gelsin, Kemalistler de gelsin, liberaller de gelsin, burada nasıl bir Türkiye sorusunu tartışalım demiştiniz. Onun için her zaman bir mecra yaratmak mümkün olabilir.

Feroz Bey'e sormak istediğim soru şu: Feroz Bey modernite ve modernizm arasında bir ayırım yapmak gerektiğini söyledi. Bu mesele'nin Osmanlı'nın son döneminden cumhuriyete geçişin belki de anlaşılması için bir anahtar kelimedem, patriyârşî kelimesinden bahsetti ve bunun üzerinden belki bu iki sürecin birbirinden farklılaştırılarak okunmasının mümkün olabileceğini söyledi anladığım kadarıyla. Yani, Jön Türk Devrimi'yle Kemalizm arasında patriyârşî odaklı bir farklılaşmadan ve bunun unsurlarından çok kabaca bahsetti. Sultanlık ve kadınlıktan bahsetti bu kapsamda. Şimdi bu tartışma eğer önümüzdeki dönemde hâkim paradigma haline gelirse, şöyle bir durumla karşı karşıya olacağız: Bugüne kadar Türkiye tarihinin tartışılan önemli unsurlarından bir tanesinin, yani Kemalizm'le İttihat Terakki arasında kopuş mu var, yoksa süreklilik mi tartışması sona erecek demektir. O yüzden çok önemli bir kavramla karşı karşıya olduğumuzu düşünüyorum. Bu mesele bence açılmalı ve tartışılmalıdır. Umarım Feroz Bey bu konu üzerine detaylı bir biçimde yazar, bizler de okuma imkânı buluruz. Ama öncelikle bu fırsatı bulmuşken kendisine bunu sormak istedim. Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim. Başka? Buyurun.

BİR DİNLEYİCİ- Çok kısaca, Taner Timur ağabeyime diyeyim, büyüğüm, hocama bir iki noktada itiraz ya da soru.

Şimdi devrim tartışmasında geçen gün Feroz Ahmad, Troçki'nin ısrarla Jön Türk Devrimi'ni övdüğünü söylemişti. Taner ağabey, mesela Lenin ve Bolşeviklerin de ısrarla bu terimi kullandığına bilmem rastlamış mıydınız? İsrarla bir Jön Türk Devrimi'nden söz edilir bütün o Sovyet literatüründe. Yine bugün Çinlilerle biraz tartışıldı. Aynı şekilde Çin Devrimi'nin de 1920'lerdeki en önemli tartışmalarından bir tanesidir. Mesela Mao, işte Çin'in Kemal'i var mı, yok mu tartışmaları içine girer. Bunu bir kere kısaca belirtmiş olayım.

İkincisi; Talat Paşa da değerli konuşmacıların ifade ettiği o karmakarışık dönemin belki de en ağır sorumluluğunu yüklenmiş po-

litikacılardan bir tanesidir. Talat Paşa'yı ya da İttihatçı liderleri değerlendirirken, işte bilmem donanmayı şuna verdik, buna verdik gibi cümlelerle değerlendirmeyi ben doğru bulmuyorum şahsen. Şunun için: Unutmayalım ki İttihat ve Terakki, sonuç olarak 1914'te kapitülasyonların kaldırılmasıdır. Bütün bu insanlar bir arayış içindedirler. Talat Paşa, –ben biraz Türk-Arap ilişkileri üzerinde çalıştım– imparatorluğu bir Türk-İslam imparatorluğu, Türk-Arap imparatorluğu olarak yaşatmak üzere çırpınan insanlardan bir tanesidir. Onun için bunları da kısaca söyleme ihtiyacı hissettim. Bütün o liderler biraz İngilizlere savrulur, birisi bilmem nedir, Almancılığı çok net olan tabii Enver Paşa'dır. Ama büyük yalpalanmalar içinde olduklarını, büyük arayışlar içinde olduklarını ve bunun da çok çeşitli nedenleri olduğunu ve bir süreç içinde bunu değerlendirmemiz gerektiğini gözden kaçırırsak ve tek bir cümleyle değerlendiresek sağlıklı bir sonuca ulaşamayız kaygısını taşıdığım için bunları söyleme ihtiyacını hissettim. Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim. Başka soru, buyurun.

BİLGİN ÇELİK- 1908'in, Meşrutiyet'in çok partili hayat ve iktidar-muhalefet ilişkileri açısından getirdikleri ya da etkilerini nasıl değerlendirebiliriz; bir genel soru olarak soracağım ama, bu anlamda katkısı ne oldu Türk demokrasi tarihine, onu biraz tartışsak uygun olabilir mi acaba, onu soracaktım.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim. Bu hepimize sorulan bir soru galiba. Burada bir arkadaşımız var.

BİR DİNLEYİCİ- Orhan Koloğlu'na sormak istiyorum; devrimlerin oluş şeklini, koşullarını tarif ederken 1908 Devrimi'nin, olaylarının diyeyim, dünyadaki diğer devrimlerden farklılaştığını söyledi. Dünyanın diğer ülkelerinde toplumlar ileriye doğru, yukarıya doğru giderken, Osmanlı'da aşağı doğru bir gidiş var ve onun üzerine oluyor dedi. Ama şöyle düşünüyorum: Devrimler biraz da, diğer ülkelerde de aslında, toplum siyasal, ekonomik ve kültürel olarak aşağıya giderken olmaz mı? Mesela Fransa'daki yoksulluk vesaire Marie Antoinette'in ünlü sözünde simgelenmiştir ya da Rusya'da yine öyle olmuştur Sovyet Devrimi. Yani, devrim toplumlar aşağı doğru giderken olmaz mı?

İkincisi de; 1908'in halktan kopuk olduğuyula alakalı. Devrimlere baktığımda Fransız Devrimi de, Rus Devrimi de biraz çevreden kopuk olmuyor mu? Evet, buldukları yer başkentler ya da büyük şehirlerde halkla beraber olabiliyor ama, mesela benim bildiğim şöyle bir şey var: Rusya'da sosyalist devrimden önce Kazakistan'da insanlar kahrolsun komünizm, yaşasın Bolşevikler diye yürüyorlarmış. Zaten diğer yerlerde de biraz kopuk olmuyor mu?

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim. Burada bir arkadaşımız var, bir de beyefendi var.

İBRAHİM ŞİRİN- Tarihçiler galiba “ya bu/ya o”yu çok seviyorlar ya da bunun tek bir mantık olduğunu düşünüyorlar. Şimdi bunu 1908'e uyarlarsak, sıkıştığımızı görüyorum. Yani, bir kopuş mu, devam mı? Ya kopuş diyorsunuz, ya devam. Acaba tarihsel gerçeklik böyle mi? Bunun dışında da bir bakış açısının olduğunu düşünüyorum. Aykut Bey'e sormak istiyorum teoriyle daha çok kendisi ilgilendiği için. Tarihçiler acaba tarihi bu şekilde “ya bu/ya o” mantığıyla okumaktan zevk mi alıyorlar.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederiz. Peki, son bir soru.

BARIŞ ADIBELLİ- Şimdi tabii tartışıyoruz devrim bir süreç midir, olmuş bitmiş midir. Benim bir anekdot geldi aklıma, onu ifade etmek istiyorum. 1954 yılında Cenevre Konferansı sırasında yanılmıyorsam Çin'in efsanevi başbakanı Cou Inlai'ye Fransız Devrimi'ni soruyorlar, Fransız Devrimi hakkında ne düşünürsünüz diye. Şöyle bir düşünüyor, yaklaşık 150 küsur sene olmuş ve aynen ifadesi şu: Fransız Devrimi'ni değerlendirmek için vakit henüz çok erken.

Şimdi biraz da galiba bizim tartışmalar bu noktaya gidiyor ama, ben bir anekdot olsun diye bunu anlatmak istedim. Teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Şimdi son soru.

İŞAYA ÜŞÜR- Soru değil, yorumda bulunacağım.

OTURUM BAŞKANI- Buyurun. Kısa bir yorum...

İŞAYA ÜŞÜR- Kısa olacak. Önce dilerseniz Sina Hocam, sizin her zamanki engin anlayışınıza güvenerek sizden başlayalım. Çok güzel bir şey söylediniz, heyecanlandırıcı bir şey söylediniz, beni heyecanlandıran bir şey, aynen şöyle söylediniz: Devrimi sevдик, evet devri-

mi sevmiştik, bizim kuşak da çok sevmiştii. Fakat hemen arkasından bu devrimi 1908'le özdeşleştirdiniz, ben onu çok iyi anlayamadım. Devrimi sevebilirsiniz, şu veya bu şekilde tanımlanmış bir devrimi, ama niye bunu 1908'le özdeşleştiriyoruz onu anlayamadım.

Ayktu'a ben katılıyorum söylediklerinde. Şimdi teoriniz yoksa tarih yazmak da mümkün değildir. Devrim lafını bir yere yerleştireceksek ve devrim süreklilik içinde kopuş mu? 1923 mü devrimdi, 1908 mi devrimdi, bu teoriye göre değişir. Bir teoriniz yok ise bir şeyler söyleyemezsiniz.

Ayrıca galiba şunu da tartışmadık, bizim tarihçiler de tartışmadı. 1908'i devrim ilan edenlerin 1908 kadrolarına muhabbeti ne derecedir, 1908'e yakınlığı ne derecedir, 1908'i ön plana çıkaranlar kimlerdir, onların ne bağlantısı vardır, keza aynı şeyi 1923 için de söyleyebiliriz. Benim bildiğim kadarıyla bizim tarihçilerimiz de, dışarıdaki tarihçiler de bu konuda çok fazla çalışma yapmadılar.

Herkül Millas dostumuz önemli bir şey söyledi, dün de söylemişti: En önemli şey devrim midir? Dediğim gibi teoriniz önemli görmüyorsa mesela darbe de diyebilirsiniz, başka bir şey de söyleyebilirsiniz; bu baktığınız göze göre, durduğunuz yere göre değişebilir. Bir de devrim iyi bir şey midir? Yani, daha güzel bir topluma, yaşanabilir bir topluma ulaşmak istiyorsanız pekâlâ iyi bir şeydir diyebilirsiniz. Onun için 1923'ü tercih edebilirsiniz veya 1908'i tercih edebilirsiniz, biraz öyle görmek lazım.

Feroz Ahmad önemli bir şeye konuşmasının sonunda işaret etti. Misak-ı Milli, ama onun belirlenmesinde bile problemler oldu, bugün de tartışıyoruz. Yani, 1908'de o Misak-ı Milli'nin olup olmadığı Taner Hocamın da söylediği gibi... Ben de dün üzerinde durdum. Burjuva devrimi kavramı imparatorluk kavramıyla çelişir. Çünkü, demokratik devrim, burjuva demokratik devrim, bir ulus-devleti ön varsayar. Eğer bir ulus-devlet amacınız yok ise imparatorluğu ancak böler bu kavram, nitekim bölündü. İyidir-kötüdür anlamında söylemiyorum, mantığı gereği bunu yapar.

Efendim, Koloğlu dostumuz 1923 devrimdir dedi, katılıyorum. Bir de 1908'i yapanlar iyi niyetliydi dedi. O anlamda söylemedi ama, yanlış da anlaşılmasını istemem. İyi niyetli, kötü niyetli adamlarla

açıklamayalım isterseniz, içlerinde çok iyi niyetli adamlar da vardı, yani biz yargıda bulunmayalım ama, çok da bir şey anlatmaz yani, kötü niyetli olsa ne olacak sorusu çıkar. Köylü efendimizdir meselesi çok önemli. Galiba onun en doğru yorumu; siz ima ettiniz, ama emek efendimizdir, çalışma efendimizdir, çünkü dönemin tek üretici kesimi, ağırlıklı, yaygın, baskın üretici kesimi köylüdür. O anlamda söylemiştir, benim kanaatim onu o şekilde yorumlamak lazım, altını çizerek.

Taner Hoca'nın söylediği, keşke biraz daha üzerinde dursaydı, 1890'lardan itibaren de, en azından 1870'lerden itibaren kapitalizmin geçirdiği ve devrim kavramının geçirdiği evreleri göz önüne almadan ne 1908'i, ne de 1923'ü anlayabiliriz. Hatta I. Sanayi Devrimi'ni bana sorarsanız anlamadan, bizim 1838'i, bizim 1839'u doğru dürüst yerine oturtmamız da mümkün değil. Çünkü, ondan sonra yani 1789'dan ve kabaca İngiliz Sanayi Devrimi'nden sonra olanlar bunlara rağmen değil, bunlara göre belirleniyor. Bizim Osmanlı'nın bölünme süreci de biraz bu süreç içinde oluyor. Osmanlı'nın dağıldığı alana bakın, özellikle 1890'lardan sonra ortaya çıkan çatışmalara bakın. İmparatorluklar çok etnisiteye dayanır, tarifi gereği çok etnisiteye dayanır. 1789 milliyetçiliği getirmiş, öyle veya böyle. Geldiği zaman, burada hayıflanmanın bir anlamı yok. Alternatif şu olur: Ah niye emperyalist olmadık, varabileceği mantıksal sonucu budur. Zaten galiba 1940'larda da bir sağcı milletvekili şey söylüyor; "Biz emperyalizmden şikâyet eden bir millet olacağımıza, emperyalizminden şikâyet edilen bir millet olsak daha iyi olmaz mıydı?" diyor.

Bir de şu var: Lenin söyledi mi? Böyle bir şey söyledi, 1906 İran Devrimi'ni ve 1908'i de değerlendiriyor ama, galiba orada teorik bir kavram olarak değil. Lenin'in pratik, ampirik bir adam olduğunu, politikacı yönleri olduğunu da unutmayalım. Galiba Lenin'in söylediği, teorik bir tanımlamadan daha çok o dönemdeki siyasi yaklaşımların bir sonucu. Zaten o yazı teorik ağırlıklı bir yazı değil benim hatırladığım kadarıyla. Dolayısıyla, Lenin'i karşı argüman olarak kullanmak –bana karşı da çok kullanılmıştır –, yani sen 1908'e devrim demiyorsun, Lenin böyle söyledi diye. Ne yapalım Lenin söy-

lediyse, kutsal kitap da değil yani, olabilir. Teşekkür ederim zamanınızı aldığım için.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim. Ben 1908 devrimdir derken, bir devrimci süreci başlattığı içindir, yoksa bir anda her şey değişti anlamı yok tabii.

Bilgin Çelik'in sorduğu soruya müsaadenizle cevap vereyim, yani demokrasiye katkısı nedir meselesi. Bizde çok yaygın bir yanlış var, çok partili sistemi demokrasiyle özdeş tutma yanlışı. Bakın, İttihat ve Terakki 1908 seçimini kaybetmiştir, 1912 seçimini sopayla kazanmıştır, sopalı seçimlerdir. 1914 seçimlerinde de tek parti olduğu için kazanmıştır. Ondan sonra cumhuriyete geliyoruz. Cumhuriyette çok partili sistemi getiriyor İsmet Paşa 1945'te, 1950'de seçimi kaybediyor ve ondan sonra Türkiye'de hep karşı-devrim kazanıyor her Allah'ın seçimini. Yani, mutlaka meclis şeyhlerin, ağaların, feodal güçlerin kontrolünde kalıyor. Onun için Türkiye'nin büyük dramıdır bu, her seçimi kaybediyoruz, yani aydınlar olarak söylüyorum. Her seçimi biz kaybediyoruz, bu korkunç bir şey. Ve bunun iftihar edilecek bir tarafı da yok, mazoşist değilseniz iftihar edilecek hiçbir tarafı yok: Ne güzel seçim kaybediyoruz, yaşasın, buna devam. Şimdi durum budur. Demek ki çok partili sistemle demokrasi arasında çok kalın bir ayırım var. Onu gözetmek gerekiyor diye düşünüyorum.

Şimdi kalan zaman içinde 2'ser, 3'er dakikayla bu turu tamamlayalım. Aykut.

AYKUT KANSU- Teşekkürler. Ne diyeceğimi hem biliyorum hem bilemiyorum. Şimdi şöyle bir şey diyeyim: 1908 için konuşuyoruz konuşuyoruz. Şurada çok kısıtlı sayıda dışarıda kartpostallar var, acaba onlara bakarak mı konuşuyoruz? İşte o kartpostallarda halk desteği var mıydı, yok muydu, devrim miydi, değil miydi, bir şey değişti mi, değişmedi mi, böyle konuşuyoruz konuşuyoruz. O kartpostal-lara acaba bir baksak ne görecekiz? Bütün bir halkın sokağa dökülmesi, yani Manastır 23 Temmuz Deklarasyonu yapıldığı anın fotoğrafı. Ertesi gün Selanik'te Vilayet Konağı önünde, bugün de hâlâ Selanik'te olan o büyük sarayimsı binanın önünde yine anayasanın yeni baştan ilan edilmesi ve bütün bir halkın tepkisi... Halk kavramı tabii kaypak bir kavram, kullanırken rahatsız kullanıyorum ama, so-

nuçta bir popöler destek, bir şekilde bir yeni düzenin geleceğinden duyulan sevinci gösteren resimler var. Seçim resimleri görüyorsunuz, insanlar o zamana kadar seçim yapmamışlar, seçim büyük bir heyecan yaratan olay. Şimdi Niyazi Bey'in kartpostalları var, satılıyor değil mi, hürriyet kahramanı. Şöyle düşünün, bir kartpostalcı, bu kartpostalın müşterisi varsa basıyor ve satıyor, demek ki ortalıkta bir hürriyet kahramanı olarak yaratılmış veya ortaya çıkmış Niyazi Bey, Enver Bey var. Bunlar şehir şehir dolaşıyorlar, kasaba kasaba dolaşıyorlar ve büyük törenlerle karşılanıyorlar. Şimdi bütün bunlara baktığınız zaman ortada ciddi bir olay var. Yani bu o anlamda bir şey, devrim miydi, değil miydi; şu muydu, bu muydu, bütün bunları bir tarafa bırakıp da görsel malzemeye baktığınızda ortada ciddi bir olay var. Bu ne 1908'den önce Türkiye'de böyle yaşanmış ne 1908'den sonra yaşanmış. Yani, çok çok az olan bir tarihi anın fotoğraflarına bakıyorsunuz.

Söylemek istediğim, 1908'de özel olarak baktığınız zaman ortada o zamanki insanların ciddiye aldığı bir durum var. Dünyada çıkmış gazetelere bakıyorsunuz, "Türkiye'de devrim, anayasal rejim kuruldu, genç Türk devrimi, yeni Türkiye" bütün bunlar ne, yani o gazeteler hikâye mi uyduruyorlardı, kendi başlarına mı iş yapıyorlardı? O yüzden de bütün bu kavramlarımızda, yani devrim diye bir kavram var ve bunun üç aşağı beş yukarı üzerinde anlaşılmiş bir içeriği var. Hangi durum devrimci durum, devrimci durum diye bir şey var. Bu devrime gider-gitmez vesaire. Bütün bunlar göz ardı edilerek konuşuluyor.

Bir de mesela ben hakikaten nasıl diyeyim, Abdülhamid'le ilgili; şimdi öyle konuşuyoruz ki bazen, burada isim de verebilirim, Kemal Karpat'ın o en son kitabında, "Abdülhamid o kadar demokrat, o kadar demokrattı ki," şimdi bu, kavramları bilmemek üzerinden konuşulan bir şey. Abdülhamid'e demokrat demek için bin şahit ister. Ama bir şekilde modernleşmeciymi demek de bana açıklayıcı gelmiyor. Yani, o kadar modernleştiriciydi ki işte toplumu hazırladı. O zaman ne diyeceğiz? Abdülhamid olmasaydı bilmem liberalizm olmayacaktı, Rusya'da Çar Aleksander modernleşme yapmasaydı, Nikola devam etmeseydi bilmem Rus Devrimi olmayacaktı gibi böyle ga-

rip hikâyelere gidebilen, böyle sanki, tarihin travestisi gibi, hiciv gibi konuşuyoruz bazen. Bana bu bazen çok eğlendirici geliyor çok ciddiye almazsam. Ama ciddiye alırsam vahim bir durumla karşı karşıyayız, çünkü öyle. Ondan sonra teleolojik dediğim zaman buydu işte, yani 19. yüzyıl hikâyesini böyle adım adım işte biraz daha modernleşti, biraz daha gelişti, biraz daha kurumlar kuruldu, biraz daha kurumsallaştı, biraz daha ilerledik, biraz daha modernleştik, ondan sonra da böyle oldu. Böyle anlatılırsa bir şey anlaşılıyor. O zaman bütün toplumlar yeryüzünde modernleşiyor. Geriye giden bir şey yok. Yahut da 1908'e gelindiğinde Türk toplumu inişe geçmişti ve devrim olamazdı demek bana ters geliyor. Gelişmiyor olduğunu neye dayanarak söylüyoruz? Ne bileyim, devletin iflas etmesi mali açıdan ülkedeki kapitalizmin iflas etmesi mi, oradaki durumun kötüye gitmesi mi? Devletle toplumu özdeş gördüğümüz zaman konuşmanız başka olabilir, devletle sivil toplumdaki ekonomiyi ayrı tuttuğunuz zaman konuşmanız farklı olabilir. O yüzden bütün bu kategorileri hep sorgulamamız gerekiyor. Anekdotlardan bahsetmeyelim dediğim zaman da söylemek istediğim o. Yani, böyle kategorilerle konuştuğumuz zaman anlaşmadığımız konular daha bariz ortaya çıkacak. Öbür türlü o anekdot öyle miydi, değil miydi, yerinde miydi, değil miydi de gelebiliyor, onu kabul etmiyorum.

Şimdi burada benim gördüğüm, çok özet olarak söyleyeyim; işte o 19. yüzyıl çizgisine biz devletin modernleşme çabası olarak baktığımız sürece pek bir şey anlayamayız gibi geliyor bana. Çünkü oradaki modernleşme, modernleşmeye direnmek için yahut da devletin ayakta kalması için yapmasını gerekli gördüğü minimum iş. Orada modernleşme diye bir şeyden bahsedemezsiniz. Burada modernleşmeye ciddi bir devlet direnişinden bahsedebilirsiniz 19. yüzyılda. Ve bu reaksiyonel bir modernizm, bunun sosyal bilim literatüründe adı var. Bu sadece Türkiye'ye has bir şey değil, bu sadece Türkiye'de yaşanmış bir reaksiyonel modernizm hareketi değil. Şimdi böyle olduğu zaman buna bir modernleşme hareketi olarak bakıp da ondan sonra basamak basamak ilerleyip de bir noktaya geldik ve ondan sonra da böyle devam ettik diye hikâyeyi o anlamda süreklilik hikâyesi olarak anlatmak bana çok ters, açıklamaktan uzak geliyor. Ters

geliyordan kastım o, açıklayamıyoruz, yani 1838'in, 1839'un ne anlama geldiğini. Çok kısaca söyleyeyim, benim bakış açım göre sonuçta devletin kendini kurtarma çabası ve o yüzden de yabancıların dayattığı kapitülasyonlardan bahsetmiyorsunuz. Devlet yöneticilerinin tercih ettiği bir ekonomik anlaşmadan bahsediyorsunuz ve bunu İngilizler de raporlarında gayet iyi yazıyorlar zaten; yani bizim istediğimiz birdi, onlar iki verdi diye. Biz sadece yerli malların gümrüğüyle dışlar aynı olsun diyorduk, onlar içerideki gümrükleri daha da yüksek tuttular, bizim işimizi daha da kolaylaştırdılar diyor. Burada arkasında başka bir şey var. 1838 Ticaret Antlaşması devlet kapısına kadar dayanmış olan iç savaşı engelliyor, değil mi? Kütahya'ya kadar orduların gelmesi nedir? Mısır valisinin oraya gelmesi, gelebilmesi. Bir iç savaş yaşanıyor ve o iç savaşı devlet yabancı güçlerle bertaraf ediyor. Ondan sonra Tanzimat denilen merkezileştirme çabaları. Merkezileşme çabası dediğiniz zaman, biz yine böyle çok soyutta konuşuyoruz, peki somutta nedir? Vergilendirme önemli bir şey, askerlik önemli bir şey, yönetim önemli bir şey. Türkiye'de merkezileştirme dediğiniz zaman deniyor ki Yeniçeri kaldırıldığı zaman ordu merkezileşti. Hayır, hâlâ yarısı merkezi kontrolün dışında ve 1908'e geldiğinde Hamidiye Alayları gibi hâlâ devletin kontrolünde olmayan, ancak 1908'den sonra diyelim bir yerlerde yakalanan ordulardan bahsediyorsunuz.

Vergilendirme dediğiniz zaman, merkezi bir vergilendirme yapamıyorsunuz ve 1880'lerde Düyun-ı Umumiye'yle birlikte Türkiye'de iki değişik vergilendirme, biri çok daha rasyonel, modernize olmuş bir vergilendirme, Düyun-ı Umumiye'nin yaptığı, kapitalist mantaliteye uygun bir vergilendirme. Öbürü hâlâ arkaik bir vergilendirme.

Devlet yönetiminde merkezileştirme dediğim, biz çünkü Osmanlı tarihinde işte merkezi bir imparatorluk filan gibi böyle kendi kendimize anlatıp da inandığımız hikâyelerle büyüyoruz. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezîyet diye bir şey yok. 1864'te Vilayetler Kanunu çıkıyor, uygulaması daha sonra oluyor. Merkezden vali yollanması, yani nasıl bir merkezi devletten bahsediliyor, bütün bunlar hep bende soru işaretleri yaratıyor. O yüzden de böyle bir modernleşme hikâyesi bana hiç de inandırıcı ve açıklayıcı gelmiyor. Yani,

öyle bir anlayışımız var ki, sanki devlet mesela 19. yüzyılda emperyalizme karşı savaş vermiş de yenik düşmüş. Hayır, tam tersine dışarıyla işbirliği yaptığı oranda ayakta duran bir devletten bahsediyoruz. O yüzden 1908'de devrildiği zaman devirenlerin ilk amacı kapitülasyonları yok etmek. Tabii biz kategorilerimizi böyle çok sert kullanıp, İttihatçılar antiemperyalist miydi dediğimiz zaman, değillerdi tabii. Ama ülkedeki burjuvazinin çıkarlarını düşünüyor muydu dediğiniz zaman, Abdülhamid rejiminin düşündüğünden çok daha fazla düşünüyordu yerli kapitalizmin korunmasını ve gelişmesini. Bunu şimdi çok kategorik söylüyorum ama bunun altı doldurulabilir, ben doldurabildiğimi düşünüyorum. O zaman kim antiemperyalistti, kim direniyordu, kim direnmiyordu hikâyelerinde çok değişik şeyler yazmamız, söylememiz gerekiyor. Teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim. Maalesef Norman Stone ayrılmak zorunda kaldı ama, buyurun.

HERKÜL MİLLAS- Kısaca bir şeyler söyleyeceğim. Bu dinlediklerimizden beni en fazla etkileyen, heyecanlandıran Marilyn Monroe oldu. Gerçekten mikroskopla yanağına bakmak olacak şey değil, aptallık. Öyle bir bayanla daha başka neler neler yapılabilir. Bence bir mesafeden bakmak uygundur, yani 20 santim filan sayıyorum ben mesafeyi. O zaman gerçekten o bayanı daha iyi görürüz. Yalnız bir sorum var; eğer âşıksak ne olacak. Âşıksak biz o bayanı doğru değerlendiremeyiz, onun kusurlarını göremeyiz. Bu durumda hep onun iyi yanlarını görürüz. Şimdi âşık olmak, olabilir yani, bu denebilir ama, tabii duygularımızı da kontrol edemiyoruz, bu durumda ne yapacağız? Bu metaforu sürdürüyorum, yani devam ettiriyorum metaforu; bu durumda sanıyorum üçüncü şahsa sormak gerekiyor, sen ne dersin, bu bayan hakkında görüşün nedir, görüş alırız, farklı görüşleri alırız, bu farklı sesleri duyarız, o zaman biz doğru bir değerlendirme yaparız, ona göre de kararımızı veririz.

Şimdi demokrasi lafını kullanmak istemiyorum ama, çaresiz oraya vardık; demokrasinin iyi yanı budur, farklı seslerin duyulmasıdır. Doğru karar vermek ve doğru değerlendirmek, değerlendirmede bulunabilmek için demokrasi gerekli. Çok partili, az partili falan, o ayrı bir konu, ama farklı sesler olarak algılıyorum ben, böyle anlıyorum

demokrasiyi. Hiç parti olmasın, yani bir kral olsun, ama herkes serbest konuşabilecekse, böyle bir rejim varsa böyle olsun yani.

Bir de süreçten söz etmiştim, onu devam ettireyim. Şimdi tarihi devrimler olarak algılasak, bir sorun var. Ben süreci tercih ediyorum, çünkü bir sürecin içine gerekliyse devrimleri de yerleştiririz. Çünkü böyle güne bağlı, yıla bağlı, anlara bağlı devrimlerle açıklayamıyoruz tarihi bana göre. Çünkü zaten ondan sonra da devrim dediğimizde otomatikman aklımıza karşı-devrim geliyor, yani o devrime uymayan herhangi bir şey otomatikman karşı-devrim olarak algılanabilir ve o zaman toplum içinde kutuplaşma, sertleşme, çatışma olabilir. Oysa süreç olarak görürsek, o süreçler inişli çıkışlıdır, zikzaklıdır, ileri-geri gidilebilir, ama biz o süreçten o kadar rahatsız olmayız inişli çıkışlı olduğunu bildiğimizden, daha tahammüllü oluruz. Yani dünyayı algılama biçimimiz devrim olacağına bir süreç olduğunda, toplum ilişkileri yumuşar, rahatsızlıklar daha az olur ve panik havası da yaratılmaz. Onun için ben bu dönemi, 1908'i ve bu güne kadar olan olayları çok önemli bir süreç, bir kırılma noktası –biraz önce anlattığım gibi– ama inişli çıkışlı bir süreç olarak görüyorum. O bakımdan da oldukça rahat hissediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkürler. Feroz Ahmad.

FEROZ AHMAD- Süremizin bittiğini biliyorum ve aceleye getirmek de istemiyorum; ama birkaç dakikanız varsa, kısa bir sürede bitireceğimizi umuyorum. Süreklilik ve değişim meselesi, tarihsel süreçteki yerini ediniyor. Orada, tam anlamıyla kesintiden söz edilemez. Tarih için nehir analojisini kullanırız. Tarih bir nehir gibidir, su gibidir. Su, şelaleye geldiğinde yönünü değiştirir. Tarihte olan da budur. Tarih yönünü değiştirir; daha önemli hale gelen şeyin değişim olduğunu düşünüp düşünmemek tarihçiye kalmıştır. Örneğin 1908 ve 1923 yıllarına bakalım. Erik Zürcher gibi insanlar ve benim “İletişim Ekolü” diye adlandırdığım ekolün tamamı, elbette bu sürekliliğe inanmaktadırlar. Bütün bu insanlar devrimi yeniden yapmış, 1923 ve sonrasındaki değişiklikleri yapmaya koyulmuşlardı. Onlar Jön Türkler'di. Aynı zamanda Hamid yanlısıydılar. Mustafa Kemal, Abdülhamid'in okullarında eğitim görmüştü; Hamid yanlısıydı. İttihat Terakki'yi güçlü bir monolitik parti olarak değil, hiziplerden oluşan bir

parti olarak görmeliyiz. Tarık Zafer Tunaya'nın liderler partisi olarak tanımladığı bir parti. İnsanlar geçmişten bir şeyler öğreniyorlar. Milliyetçiler de çok liderli, farklı şeyler ileri süren çok başlı bir örgüt olmaması gerektiğini öğrendiler. Kemalist dönemde elbette mutabakata varılmış olmalıydı; ama tek liderin varlığıyla. Bu büyük bir değişimdir. Bana göre, 1923'te hâkim olan şey süreklilik değil değişimdir. Evet, süreklilik de vardır. Kemalistler öne çıkmaya başladıkdan sonra. "Öne çıkmaya başladıktan sonra" diyorum; çünkü milliyetçiler bölünmüşlerdi. Bunu biliyoruz. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuran Kâzım Karabekir, Cebesoy gibi çok nitelikli milliyetçiler var. Bu insanların değişimden çok sürekliliği benimsediklerini düşünüyorum. Bu insanlar anayasal bir monarşi kurmayı tercih ederlerdi. "Tamam, padişahlığı kaldırdık, cumhuriyeti kurduk. Ama gelin sultanı cumhuriyetin başkanı yapalım. Ne de olsa bir meşruiyetin, İslam dünyasında bir karizması var; dünyadaki bütün Müslümanları arkasına alır. İnsanlar onun izinden giderler. İnsanlar hanedanların izinden gitmişlerdir. Hanedanı koruyalım" diyeceklerdi. Onların argümanı buydu. Kemalistler ise, "eğer bir hanedana sahipseniz, ataerkilliğin üzerine gidemezsiniz, patriarkal süreci bozamazsınız" diyorlardı. Bunun, Kemalist devrimin 1924-25 yıllarında devreye giren çok önemli bir vechesi olduğunu düşünüyorum. Radikal milliyetçilerin bu reformları gerçekleştirmelerini sağlayan tarihsel konjonktürü de hatırlamak gerekir. Şeyh Said İsyanı ve onun yarattığı olağandışı koşullar, Mustafa Kemal'e, muhalefeti yok etme olanağı sağladı. Diyelim ki 1925'te demokrasi olsaydı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası belki de daha fazla gelişir ve daha büyük bir seçim başarısı sağlardı. Daha iyi mi olurdu, yoksa daha kötü mü? Bu sizin değerlendirmenize kalmış. Dünyaya bakışınıza, düşünce tarzınıza, görüşlerinize göre değişir bunun yanıtı. Tarihçiler farklı sonuçlara ulaşabilirler. Bu muhteşem bir şey olurdu; eğer onlar iktidara gelselerdi demokrasiye daha önce kavuşabilirdik diye düşünebilir kimmeleri. Evet, doğru. Ama o zaman patriarkal bir toplumun temelleri aşındırılabilir miydi? Ataerkil toplum kadınlara karşı adil değildir. Bu konu, bu açıdan da çok önemlidir. Dil reformu konusunda doktora yapan bir bilim adamı, Osmanlıcanın seçkinlerin dili oldu-

ğunu söylüyordu. Her milliyetçi hareket, eğitim ve değişimin yardımıyla dili halka yakınlaştırmaya çalışır. Herhangi bir ülkeye bakabilirsiniz. Örneğin Fransa bütün yerel dilleri dışlayarak Fransızca'yı devreye sokmuştur. Hindistan bunu denemiştir. Türkiye Cumhuriyeti de yapmak zorundaydı. Modernite bu devrimci veçheye sahip olmak zorundadır. Modernleştirme, padişahlık rejiminde, anayasal bir monarşi olarak yapılabilirdi.

Değirmek istediğim başka hususlar da var. Misak-ı Milli üzerine konuşurken, milliyetçilik ve millete sahip olmadan önce bölgesel bir temele dayanılması gerektiğini söylemiştim. Milliyetçiler ise işte bu millettir deyip, ardından milletin temelini oluşturmaya başlamışlardır. Örneğin bütün dillerin Türkçeden kaynaklandığını ileri süren Güneş Dil Teorisi var. Bunun 1935-36 yıllarında yabancı basına açıklanan dayanaklarını okudunuz mu bilmiyorum. Ortaya çıkan değişimin önünü almaya çalışan budalaca şeyler. Günlük konuşmada kullanılmakta olan mükemmel kelimelerin yerine yenilerini buluyorlardı. Neden? Çünkü Türkçenin kullanımını yaygınlaştırmak istediler. Eğer her kelimenin aslında Türkçe olduğunu söylüyorsanız, değişiklik yapmaya ne gerek var. “Okul”un “okumak”tan geldiğini, Fransızların bunu alıp “école” yaptıklarını söyleyebilirsiniz. Tarihin katlandığı şey budur. Türk aşiretlerinin Orta Asya’dan geldiklerini biliyoruz; ama şimdi Anadolu’dalar. Diyelim ki 1071’de Anadolu toprağına kök saldılar. Bunu nasıl yaptılar? Bunun yanıtı sizin hayal gücünüze bağlı, ama onlar Ermenilere, kendilerinden önce gelmiş olan başkalarına katıldılar. Ve yeni bir uygarlık belirmeye başladı: Osmanlı; daha sonra Türk olarak adlandırdınız. Her neyse. Bu noktaya nasıl geldiler? Bunun dayanağı neydi? Değerlendirme yapıldığında, Mustafa Kemal müttefik arayışındaydı ve köylü onun için mükemmel bir müttefik olabilirdi. Çünkü geniş bir tabana yayılıyordu ve köylüler toprak sahiplerinden fazlaydı. Ama köylüler ona ne dediler? Hikâyeyi bilirsiniz. Mustafa Kemal, Karadeniz’de, köylülere “Yunanlıların İzmir’e çıktıklarını biliyor musunuz?” diye sorar. Köylülerin sözcüsü “Endişe etmeyin Paşam, bırakın gelsinler buraya” der. Çünkü yerelci bir yaklaşım hâkimdir. Sadece kendilerini düşünmektedirler. Anadolu’ya ait oldukları duygusunu hâlâ taşımamaktadırlar. Bu ne-

denle, Mustafa Kemal pragmatik olmak, toprak sahipleriyle uzlaşmak zorundadır. Neden seçim sistemi 1946'ya kadar değişmemiştir? Çünkü seçim sistemi bütün meclislerde toprak sahiplerinin adaylarının seçilmesini sağlamaktadır. Bu nedenle, çok önemli olsa da, toprak reformu yapılmamıştır.

Sanırım artık bitirmeliyim; biraz hava almaya gereksinimimiz var. Çok teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim. Orhan Koloğlu.

ORHAN KOLOĞLU- Efendim, özellikle devrimcilerle toplumun tabanının kopukluğu meselesini söylerken, bir kere şunu saptayalım; Osmanlı'nın bütün yapısında bir üst tabaka vardır, yönetici tabaka vardır. Osmanlı'nın diğer toplumlara üstünlüğü, o tabakanın alta açık olmasıdır. Yani, bir zenci veyahut en aşağıdaki bir köylü bir yetenek göstererek oraya alınır. Yalnız bu hâlâ bugün devam eden hani bir devlet kavramı var ki, mesela ben Arapların içinde çok bulundum, hiçbirinde devlet kavramı yok, bu bizde var, devlet ve devleti yönetenler, imkânı yoktur onun dışına çıkılmaz. Bizim Tanzimat'ımız yapılırken de kim yapıyor? Devlet. Yeni Osmanlılar, Jön Türkler kimlerdir? Devlet memurları. Arada konuşmalarda burjuvadan bahsedenler oldu, Osmanlı'da burjuva falan estağfurullah, ne demek burjuva, hiç öyle bir şey yok. Arası tamamen boştur bunun.

Şimdi burada çok önemli bir noktaya geleceğiz. Bundan 11 sene önce kopardı, belki biraz evvel, Japonlarla bir tarih kongresi yaptık. Konumuz, Osmanlı Tanzimat'ı başlatırken Japonya'da da aynı modernleşme veyahut da çağdaşlaşma gelişimi başlıyor. Peki, Japonya bugünkü yerine varmış, biz Osmanlı'yla buraya varmışız. Fark nereden geliyor? Orada Türkçe de bilen Japon tarihçi arkadaşım vardı, bir ara aklıma geldi sordum, dedim ki; yahu 19. yüzyılın ortasını konuşuyoruz, 19. yüzyılın ortasında Japonya'da okuryazarlık ne kopardı, dedim. 1850'de yüzde elli, 1900'de yüzde doksan ve gidiyor. Osmanlı'da 1850'de abartmayla söylüyorum yüzde on –yüzde on dahi yok– 1900'de hâlâ yüzde on diyelim, cumhuriyete geçiyoruz hâlâ yüzde on. Demek ki Türk toplumunun üst tabakasıyla tabanı kopuk. Onun için bizde devrim yapıldığı zaman buna ne dedik? Devrim yapıyorlar Fransa'da tamam, taban geliyor. Ben özellikle de

basın tarihi üzerine çok çalıştım. Avrupa’da önce 15. yüzyıldan itibaren kitap kültürü oluşur 1450’lerden itibaren, unutmayın Luther’in kitabı 1500 yıllarında yüz bin nüsha basılır, dikkat edin ve pek çok da kopyası ayrıca basılır. Yani, yüz bin dediğine birkaç yüz bin daha ekleyeceksiniz, 1500 yılında. Bizde kitap el yazmasıdır, İbrahim Müteferrika’yı bırakın. 1820’den sonra gelir. Aslında bizde gazete kültürü oluşur, kitap kültürü oluşmaz, buna çok dikkat ediniz. Onun için onlar kültür olarak aşağıdan yukarıya doğru hem sanayide, hem kültürde her şeyde yükselirken gayet güçlü bir şekilde bilgili giriyor, benim toplumum sadece en üst tabaka, tabanla hiç ilişkisi yok. Dolayısıyla, bizim getirdiğimiz şeyin topluma tam anlatılması ne oluyor o zaman? Çok doğal olan ve her devrimde olan geçmişle bağlantı isteyen ayaklanmalar falan, çok tabii bir şey bu, yani şaşmamak lazım. Hatta mesela 1876, I. Meşrutiyet ilan edildiğinde Osmanlı arşivinde ben buldum, belgeler var yani, nasıl kutlandı bütün ülkede diye. Bütün ülkede valiler halkı çağırıyor, nutuk atıyor, herkes dinliyor. Ne olduğunu halk bilmiyor, ama merkeze herkese imzaltırılmış belgeler yollanıyor. Yani, toplumumuzun katılması bahis konusu değil, bizim bunu iyi dikkate almamız lazım. Bu yapı bugün devam ediyor, bizim hâlâ toplumumuzun tabanına tam kültür vermiş olduğumuzu söylememiz mümkün değil. Ha aydınlarımızı, ki ben işte söyledim, İttihatçıları veyahut da Tanzimatçıları küçümsemek gibi bir tavrım kesinlikle yok. Ellerinden geleni yapıyorlar, ama kendi yapısının gereğine göre yapacak, başka türlü yapamaz ki, halka götürmesinin imkânı yok. Ancak taban tam kültüre ulaşırsa. Ne zaman ulaşacaktır? Hâlâ daha ulaşmadığını söyleyebiliriz. Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ederim. Son olarak Taner Timur arkadaşımızdan rica ediyoruz.

TANER TİMUR- Şimdi bu kadar karmaşık fikir yapılarından, daha doğrusu konunun karmaşıklığından doğan tartışmalardan sonra ben de çok kısa bazı şeyler söylemeye çalışacağım.

Şimdi devrim kelimesi birçok sosyal bilimin birçok terimi gibi bilimsel statü verilmeye çalışılmadan önce gündelik hayatta kullanılan bir terimdi. Mesela Fransız İhtilali’ne daha o zaman Fransız Dev-

rimi dendi. Ama o sırada devrimin hiçbir “epistemolojik” tartışması, bu nedir, bilimsel bir kavram mıdır, öyle bir şey yoktu. Alexis de Tocqueville *Eski Rejim ve Devrim* kitabını yazdığı zaman devrimi hiç de öyle teorik tartışmalardan, epistemolojik tartışmalardan geçirmedi. Sadece ne yapıyordu? Çok köklü bir değişiklik var mı? Hayır, yok diyordu. Bakıyordu, bir sürü de örnek vererek, Fransız Devrimi o kadar zannedildiği gibi bir köklü değişiklik getirmemişti. Bugün de günlük hayatta en çok bu anlamda kullanıyoruz, köklü bir değişiklik. Ama buna bilimsel bir statü kazandırmak isteyen tek teori Marksizm olmuştur. Ama orada da bir ikilem var. Marksizm de ve özellikle Marx, devrimi sosyal devrim ve siyasal devrim şeklinde iki düzeyde analiz etmiştir. Sosyal devrim, tarihte üretim biçimlerinin birbirini izlemesidir. Ama bu bir teleolojik, yani ilerlemeci bir yapı mı, değil mi, o çok tartışılmıştır. Daha sonra biliyorsunuz, özellikle Rus göçmenlerinin Rus komünlerinden hareketle kapitalizmi aşarak bir sosyalizm kurabilir miyiz, kuramaz mıyız şeklindeki tartışmaları var. Marx’la mektuplaşmaları Asya tipi üretim tarzı kavramını ortaya çıkardı. Her ülke aynı aşamalardan geçmeli mi, geçmemeli mi, somut durumlar, neyse... Ama özü, sosyal devrim olarak üretim biçimlerinin değişmesi. Bir üretim biçiminin kendi içindeki üretim güçlerini hukuki olarak kapsayamayacak hale gelmesi, dolayısıyla yeni bir aşamaya geçmesi. Feodalizmden kapitalizme geçilmesi gibi.

Şimdi bu sosyal devrim, ama bakıyorsunuz bu yüzyıllar içinde olan bir şey, buna devrim dersek, bugün devrimden anladığımız şeye hiç benzemiyor. Çünkü birkaç yüzyıl alıyor. Aslında bu bir evrim. Onun için bir de siyasal devrim fikri var. Üretimin kolektif yapısıyla üretim araçlarının bireysel mülkiyetinin yarattığı çelişki, bu çerçevede doğan krizler sonunda üretim biçimlerinin değişmesine götürüyor ve bu da bir sınıfsal değişimle siyasal olarak bir sınıftan başka bir sınıfa iktidarın geçmesiyle oluyor, bunun adı da siyasal devrimdir. Ama şu: Siyasal devrim kavramı hakikaten böyle sistemik planda net bir kavram değil günlük siyaset içinde. Daha çok, dediğim gibi büyük değişiklikler. Onun için Humeyni’nin devrimi diyoruz. Şimdi Humeyni’yi Marksist açıdan alırsanız pek devrim sayılacak bir şey yok. Şah

ilerici miydi, değildi; ama gelen ileri mi oldu, olmadı. Aslında Amerika'ya karşı oldu diye buna devrim diyebilir miyiz? Diyemeyiz, çünkü feodal güçlere dayanarak, onları seferber ederek ve üstelik bütün aydınlanmacı güçlerini ezerek bunu yapmaya çalıştı. Onun için bu işler hayli karışık, devrimi ben daha çok genel anlamda kullanıyorum.

Bir de şu var: Şimdi 1908'i ben ileri bir hareket olarak karşılıyorum, onda hiç kuşku yok, fikir hayatımızda açtığı çığıdır. Ama diyelim ki buna Marksist anlamda da devrim dedik. Sonra bunu diyenlerin çoğu 1923'e de Marksist anlamda devrim diyorlar. O zaman arada bir karşı-devrim oldu demektir. Çünkü devrim olduysa zaten arada bir karşı-devrim oldu ki tekrar bir devrim olsun. Onun analizinin yapılması lazım. Söylediğim gibi, yarı kolonyal statüye düşmüş bir ülkenin kendi içersinde daha ileri hareketlerin, daha demokratik hareketlerin ortaya çıkması, özellikle 1890'dan sonraki o baskıcı harekete karşı özgürlükleri artırması, ulusal hareketlere olanak sağlaması... Aslında ben Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını ileri bir hareket olarak görüyorum, Türkler için de ileri bir hareket olarak. Öyle birbirini yiyerek, kırarak, öldürerek değil. Çağdaş, ileri bir hareket. Halbuki bugün bile en ilerici çevrelerde bile duyuyorsunuz ki, ya nasıl kaybettik, Osmanlı İmparatorluğu'nu kaybettik. Bu çok yanlış bir şey. Benim gördüğüm kadarıyla ulusal çıkarlara da ters bir şey. Ama orada başka sebeplerle de var, burada girmediklerimiz sebeplerle de. Emperyalizmin çok büyük etkileri altında, belki önemli ölçüde de belirleyici etkileri altında ve zaten onların da koyduğu Balkanizasyon politikası içerisinde gelen ayrılıklar. Ki bu kaçınılmazdı da. Siz ne kadar istesenez de, Arap ülkesini, Balkanlar'ı falan tutamazsınız; ne dilinizi, ne dininizi ona empoze edebilmişsiniz. O bakımdan çağın gidişine uygun bu hareketten en çok çıkar duyan güçler de işte kapitalizmin o günlük rekabetçi, savaşçı, emperyalist güçleriydi.

Onun için, bana itiraz ettiği için söylüyorum, Talat Paşa'nın rolü maalesef umumi komitenin diğer üyeleriyle beraber Alman emperyalizminin aleti olmanın ötesine gitmemiştir. Ben bunu sunuş bildirimde bir sürü örnekle anlattım. Ve maalesef sonunda Almanya'da

da öldürülmüş ve Alman mahkemeleri de bunun katilini alkışlar arasında beraat ettirmiştir. Şimdi biz bunu tutup da şunu yaptı, bunu yaptı, böyle hazırladı Milli Kurtuluş Savaşı'nı; bu bana inandırıcı bir tez gibi görünmüyor. Ayrıca, bu gibi durumdakiler idama mahkûm olmuştur başka ülkelerde. Fransa'da II. Dünya Savaşı'nda Talat Paşa'nın muadili olan Laval'i astılar. O kaçamadı, astılar. Bugün bir tek Fransız Laval'i savunuyor mu? Daha da önemlisi Mareşal Peta-in. Onu asmadılar, De Gaulle yaşlı diye affetti. Affetti de müebbet hapisle affetti, ki o Verdün kahramanıydı. I. Dünya Savaşı'nda Almanları yenen insandı, üstelik savaşta da sonradan işbirliği yaptı, yani savaş kaybedildikten sonra. Bugün Fransa'da bir kişi Mareşal Peta-in'i savunuyor mu? Savunmuyor. O bakımdan bizim tarihimiz başkadır, biz bize benzeriz dersek; doğru, biz bize benzeriz. Ama bir de evrensel eğilimleri, evrensel değerleri var tarihin. İlerlemeci lafı da çok tartışmalı oldu, küçültücü bir laf haline geldi. İlerlemeci demek mutlaka teleolojik anlama da gelmez benim kanaatimde, bu çok ciddi tartışmalar gerektiren bir şey. Ama, ileriye herkesin kabul edebileceği daha demokratik, daha hümanist fikirler açısından bakıp, tarihimizi de bu değerlere göre hem ileriye dönük kurmaya çalışmamız hem de geriye dönük şekilde yeniden değerlendirmemiz lazım zannediyorum. Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI SİNA AKŞİN- Çok teşekkür ederiz. Şimdi hazin bir an geldi. Bu üç günlük etkinliğimizi noktalıyoruz. Üç gün boyunca bir hayli yorulduk, dinlemek bile yorucu bir iştir biliyorsunuz. Onun için herkese teşekkür ediyorum. Katılımcılara, bildiri sunan arkadaşlara, dünyanın dört bir tarafından buralara kadar gelip bildiri sunan arkadaşlara teşekkür ediyoruz. Sonra organizasyon komitesine, saçını süpürge edenlere, onlara gerçekten teşekkür, çok hararetli bir teşekkür gerekiyor. Bu arada bizi çeviren arkadaşları da selamlıyorum. Çok zor bir iş bu simültane çeviri. Onlar hakkıyla bu işi yaptılar ama, yine de yoruldular. Herkese teşekkürler diyorum ve umarım ki yararlı bir iş yapmış olduk, öyle sanıyorum ben de. Tekrar görüşmek üzere allahaismarladık diyorum.

Başta da söylediğim gibi şimdi bir kokteylimiz var, hepiniz oraya davetlisiniz. Orada da görüşmeye devam edebiliriz. (Alkışlar)